

RASPRAVA

LIDIJA NIKOČEVIĆ

Etnografski muzej Istre, Pazin

Kultura ili baština?

Problem nematerijalnosti

Autorica se zalaže za uporabu sintagme “nematerijalna kultura” umjesto “nematerijalna kulturna baština”. Riječ “baština” podrazumijeva određenu fiksnost i nepromjenljivost te pretpostavlja da su određeni autoriteti prepoznali i imenovali baštinu. Fokus na nematerijalnu kulturu pružio bi i šansu za otklon od UNESCO-ovog modela očuvanja nematerijalnih kulturnih fenomena, čija primjena donosi i određene probleme. Kako se oni iskazuju u praksi autorica je ilustrirala primjerom zvončara koji su uvršteni na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

[*nematerijalna kultura, baština, UNESCO, zvončari, intelektualno vlasništvo*]

UDK 39:008

394.25(497.5)

izvorni znanstveni članak

primljeno 2.7.2012.

prihvaćeno 18.8.2012.

Kada je prije petnaestak godina sintagma “nematerijalna kulturna baština” počela istiskivati riječ “folklor”, mnogi etnolozi su to doživjeli kao pozitivan razvoj. Osobito oni koji rade u muzejima vjerojatno su je značenjski povezali s toliko bitnom kontekstualizacijom kada je riječ o muzejskoj etnografiji. Predmeti svakodnevne uporabe, kako iz prošlosti, tako i sadašnjosti, često ne govore puno ukoliko su izloženi bez uvida u njihova nematerijalna značenja. Kako su izrađeni, tko ih je izradio, koju su ulogu u društvu imali, što se i kako pomoću njih radilo – samo su neka u nizu nematerijalnih značenja svakog predmeta.

Ipak, riječ “baština” u navedenoj sintagmi nije bez problematičnih konotacija: ponekad se među antropolozima može čuti uzrečica s gotovo anegdotalnim prizvukom koja glasi: “Baština počinje kada kultura prestaje”. Doista, bez obzira što izgleda staro, baština je zapravo nešto sasvim novo. To je novi način kulturnog stvaralaštva u sadašnjosti koji ima svoje korijene u prošlosti (Kirschenblatt-Gimblett 1998:7). Radi se o meta-proizvodu koji se bazira na povijesnim fra-

gmentima. Drugim riječima, baština kao takva ne postoji – ona se stvara, oblikujući tako i svojevrsan simbolički kapital. Tako kulturno nasljeđe postaje vrijednost, koja se odnosi kako na prošlost, tako i na budućnost. (Bendix 2007:8-9). Američka folkloristkinja Dorothy Noyes opaža da kulturne prakse postaju fiksne te da se reducira raznolikost mogućih poruka. Svaki lokalitet se predstavlja kao izuzetan (više na dekorativnoj nego na strukturalnoj razini) promovirajući rivalitet u većoj mjeri nego solidarnost među često marginalnim zajednicama. Lokalne kulture naizgled pripadaju prošlosti, a kulturne prakse koje su prepoznate kao baština postaju amblematične, ponašajući se kao znakovi identiteta. Primarna publika kojoj se baština predstavlja nerijetko su pripadnici *out*-grupe, odnosno “aut-sajderi” (Noyes 2007:50). Uza sve to treba naglasiti da baštinu u pravilu prepoznaju i definiraju osobe koje su na određenim pozicijama moći, bilo da se radi o djelatnicima ministarstava, muzealcima, znanstvenicima, pa je u izvjesnoj mjeri često kritiziran “*top-down*” odnos upravo inherentan pojmu baštine.

Sl. 1. Nositelji kulturnog dobra, istraživač(ica) i autoritet države – trokut temeljnih pozicija i uloga u UNESCO-ovom pristupu nematerijalnoj kulturnoj baštini. Snimila Rajna Miloš 27.1.2010. prilikom posjeta Predsjednika Stipe Mesića Ronjgima (Viškovu) kada su mu predstavljani zvončari kao kulturno dobro s UNESCO-ove Reprezentativne liste nematerijalne baštine čovječanstva. / The carriers of the cultural good, the researcher and state authority – a triangle of the key positions and roles in UNESCO's approach to intangible cultural heritage Photo taken by Rajna Miloš on January 27, 2010, during the visit of the President Stipe Mesić to Ronjgi (Viškovo) when the Bellmen were presented to him as the cultural good from the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.

Mnoge od navedenih opasnosti i zamki mogu biti umanjene započnemo li govoriti jednostavno o “nematerijalnoj kulturi”. Time bi se također podrazumijevale u većoj mjeri transformacije i umanjile mogućnosti petrificiranja fenomena na koje se odnosi. Za razliku od baštinskog okvira, koji je prvenstveno fokusiran na reprodukciju, više pozornosti bi se posvetilo procesima, također i onima koju nastaju upravo sada. Stoga novoosnovani Centar za nematerijalnu kulturu Istre u Pićnu (osnovan pri Etnografskom muzeju Istre u Pazinu) ne sadrži riječ *baština*, između ostalog i stoga što su se njegovi tvorci, poučeni iskustvom bavljenja nematerijalnom kulturom u okviru UNESCO-ove paradigme, susreli s nekim problemima koji su rezultati takvog pristupa. Tekst koji slijedi ilustracija je tih problema na primjeru zvončara te, u znatno manjoj mjeri, dvoglasja tijesnih intervala, shvaćenih kao kulturna dobra.

Sl. 2. Uprizorenje za Predsjednika države: predstavnici zvončarskih skupina predstavljaju se Stipi Mesiću; Ronjgi (Viškovo), 27. 1. 2010. Snimila: Lidija Nikočević. / Performance for the President of the Republic of Croatia: the representatives of Bellmen groups with Stipe Mesić
Photo by: Lidija Nikočević, Ronjgi (Viškovo), January 27, 2010.

UNESCO je u Parizu 2003. godine usvojio Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, čime su kompletirane već postojeće konvencije. Generalni direktor UNESCO-a je već dvije godine ranije obznanio Proklamaciju o iznimnim ostvarenjima usmene i nematerijalne baštine čovječanstva (*The Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of*

Humanity), koja je svake dvije godine uključivala nova kulturna dobra na svoju listu. Potom je umjesto nje formirana Reprezentativna lista nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2008. godine, koja je obuhvatila sva kulturna dobra već obuhvaćena Proklamacijom, a zatim se redovito dopunjavala svake godine. Pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske nekoliko se ljudi time počelo profesionalno baviti: osnovan je 2004. godine i Odsjek za nematerijalna kulturna dobra te Povjerenstvo za nematerijalnu kulturnu baštinu, čija sam članica od samoga početka. Osobno sam isticala da bi naziv "nematerijalna kultura" bio bolji od "nematerijalna kulturna baština". Međutim, kako se dosljedno slijedila zamisao i pristup UNESCO-a, i nazivlje je usklađeno s UNESCO-ovim. Ipak je zbunjujuće bilo to što se, usprkos uporabi riječi "baština", stalno naglašavalo da je riječ o "živim tradicijama", a ne o onim zamirućim, koje nisu predmet bavljenja unutar takvog pristupa. Riječ je o jednom od paradoksa te paradigme, jer ukoliko je određeni fenomen vitalan, onda i ne treba očuvanje; ukoliko je, pak, gotovo mrtav, onda mu očuvanje neće pomoći, a nije niti od interesa za navedeni pristup (Nikočević 2003:62). Još mi je više smetala riječ "zaštita" koja se stalno provlačila u našim raspravama u Povjerenstvu, premda se u UNESCO-ovoj retorici rabi riječ o "*safeguarding*", odnosno očuvanje.¹ U okvirima Povjerenstva za nematerijalnu kulturnu baštinu pokušalo se isprva dogovoriti način vrednovanja i kriterije. Prijepori su ostali i nakon što je već više fenomena bilo upisano u nacionalni Registar kulturnih dobara. No, ministar kulture bio je prilično nestrpljiv i želio je da naš rad što prije rezultira konkretnim prijedlozima za Reprezentativnu listu UNESCO-a. Zvončari, kao jedan od prijedloga, bili su dijelom njegovog prvog nacрта od šesnaest kulturnih dobara, za koje smo, svaki za svoju temu (ili više njih), pripremali vizualni i tekstualni materijal.

Osobno sam se u toj situaciji osjećala prilično podvojeno. Moja pozicija etnologinje u kontekstu dugogodišnjeg rada sa zvončarima postala je znatno kompleksnija zbog toga što nisam bila samo istraživačica, nego najednom i ona koja procjenjuje i evaluira tradiciju po izvana nametnutim kriterijima. S jedne strane, teško je bilo odbiti pripremanje materijala o zvončarima za nominaciju, ne samo zato što bih ministru kulture odbila učiniti ono što je od mene očekivao, s obzirom na to da sam bila dijelom Povjerenstva, već i stoga što sam se pitala što bi (mi) zvončari rekli da sam to pokušala izbjeći, nakon što su vođe zvončarskih skupina potpisali da pristaju na nominaciju. Kako bih im mogla opravdati činjenicu da imam prilične rezerve glede oportuniteti njihovog uključivanja na tu listu (s obzirom da sam tada već dobro poznavala okolnosti unutar kojih se odvijaju

¹ Upravo će riječ "zaštita" kasnije među zvončarima (nakon uvrštenja njihovog običaja na Reprezentativnu listu) proizvesti mnoge nesporazume.

pokladne prakse u krajevima odakle su zvončari, i s obzirom na to da sam postala podosta kritična spram UNESCO-ove koncepcije nematerijalne kulture)? Uostalom, znala sam da će materijal, ukoliko to ne učinim ja, pripremiti netko drugi, tko cijeli fenomen poznaje manje od mene. Istovremeno, nimalo mi se nije sviđao zamjetan "top-down" pristup i jedva prisutno sudjelovanje lokalnih zajednica u cijelom procesu.

Može se, dakako, postaviti pitanje što sam uopće željela postići svojim radom u Povjerenstvu. Kao istraživačicu nematerijalnih kulturnih fenomena, zanimalo me vodi li ta inicijativa fosilizaciji i alijenaciji od živućih društvenih i kulturnih izvorišta, ili će pak takav pristup pojedinim dobrima potaknuti ujedno i izum tradicije. Također me zanimalo što se događa s fenomenima nematerijalne kulture kada se politiziraju zahvaljujući internacionalnim i nacionalnim vladinim programima "zaštite". Bilo je izazovno testirati i pretpostavku nizozemskog antropologa Petera J. M. Nasa ne bi li, napokon, tradicija trebala biti subjektom promjene i to, kako u smjeru invencije i razvoja, tako i u smjeru propadanja i zamiranja (Nas 2002:140). Spoznala sam da doista nije lako osobi s edukacijom etnologa suditi o vrijednostima izoliranog kulturnog dobra, s obzirom na to da su etnolozi i antropolozi upućeni ka kontekstualnim kulturnim analizama. Nadalje, dok etnolozi najčešće nastoje nemati vrijednosne sudove o kulturi, mehanizam koji kreira svjetsku baštinu upravo osmišljava univerzalne standarde za određivanje onih dobara koja ulaze na reprezentativnu listu (Kirschenblatt-Gimblett 2006:185).

Nakon svega mi se čini da se, ne samo u Hrvatskoj, nego i drugdje, uvelike radi o ponosu nacionalnih vlada,² koje, imajući veći broj kulturnih fenomena na UNESCO-ovoj reprezentativnoj listi, mogu svjedočiti o bogatstvu svoje kulturne baštine, dok se u manjoj mjeri vodi računa o nositeljima tih kulturnih tradicija. Šire političke implikacije također ne moraju voditi samo u smjeru tolerantnosti i univerzalizma kada su različiti (nematerijalni) kulturni oblici u pitanju, već mogu rezultirati i u separatističkim, samozadovoljnim prosudbama koje svoj partikularizam mogu temeljiti i u posebnosti svoje kulturne baštine (Eriksen 2001:136). S vremenom je također postalo jasno da se globaliziranjem fenomena nematerijalne kulture pokušava suprotstaviti toj istoj globalizaciji. Odnosno, dok se naglašava borba protiv homogenizirajućih efekata ekonomske globalizacije, sam pojam svjetske baštine postaje moguć upravo zahvaljujući globaliza-

² Na temu odnosa državnih institucija spram pokladnih tradicija nazvao me 2010. godine jedan od najistaknutijih rukavačkih zvončara i požalio se da, uza sav moj trud, država i dalje nema odnos poštovanja prema Pustu. Naime, njegova kći, koja se cijelu godinu veselila da će taj dan provesti u Rukavcu, upravo je na Pust imala u opatijskoj osnovnoj školi općinsko školsko natjecanje iz geografije. "Ona sad mora birati između pameti i užance", rekao je njezin otac.

ciji, u političkom i ekonomskom smislu, od kojih je osobito važan kulturni turizam (Kirschenblatt-Gimblett 2006:165).

Sl. 3. Nematerijalna kulturna baština kao ponos nacije: predstavnici zvončarskih grupa sa Stipom Mesićem. Ronjgi (Viškovo) 27.1.2010. Snimila: Lidija Nikočević. / Intangible cultural heritage as national pride: the representatives of Bellmen with the President of Croatia, Stipe Mesić Photo by:Lidija Nikočević

Krajem rujna u Abu Dhabiju na UNESCO-ovoj konferenciji uvršteni su zvončari iz Kastavštine na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, zajedno s još šest nematerijalnih kulturnih dobara iz Hrvatske. Uz običaj Buša iz Mađarske, kao pokladnih likova sa zvonima, koji je uvršten iste godine, i karneval u Bincheu (Belgija), uvršten godinu dana ranije, to je bio treći pokladni običaj na toj listi. Kao i u kod upisa u nacionalni Registar kulturnih dobara 2007. godine, to se odnosilo na sve tradicionalne grupe zvončara (Brežanske, Brgujske, Frlanske, Halubajske, Mučičeve, Munske, Rukavačke, Zvonejske, Žejanske te one iz Vlahovog Brega i Korenskog). Saznala sam tu vijest dan prije dužeg puta u inozemstvo i podijelila je s pojedincima iz općine Matulji i nekim voditeljima (*vođama*) zvončarskih skupina. Iz inozemstva sam putem interneta ipak pratila domaći lokalni tisak jer me zanimala reakcija na tu vijest. S nevjericom sam čitala na mrežnim stranicama *Novog lista* članke koji govore o tome da su samo Halubajski zvončari uvršteni na tu listu te da je to rezultat njihovog projekta:

Halubajski zvončari još su jednom nagrađeni za svoj rad i trud na očuvanju kulturne baštine i to na način da je njihov projekt "Godišnji pokladni ophod zvončara s područja Kastva" uvršten na UNESCO-ovu reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine svijeta ustanovljenu Konvencijom o zaštiti nematerijalne kulturne baštine u 2003. godini. (Danilović Prijić 2009b)

Čudilo me i da se to kulturno dobro locira u svom naslovu u "područje Kastva", premda sam pamtila da sam stalno rabila naziv *Kastavština*. Naknadno sam se sjetila da je nominacija u Pariz upućena na engleskom jeziku, gdje je riječ *Kastavština* bila prevedena u "the Kastav area" i da je vjerojatno netko, prevodeći ponovo na hrvatski jezik, pretvorio to u "područje Kastva", ne poznavajući riječ *Kastavština*. Je li se to dogodilo u Ministarstvu u trenutku informiranja medija ili negdje drugdje, ostalo mi je nepoznato. I dok sam smišljala kako reagirati i kome uputiti svoju reakciju, sljedeći sam dan čitala na mrežnim stranicama istih novina tekst pod naslovom: "Koji li su to zvončari s područja Kastva?"

Halubajci tvrde da su oni sigurno "hrvatsko nematerijalno kulturno dobro" iako još ništa službeno iz Ministarstva kulture nisu dobili, ali na papiru kojeg od prije posjeduju spominju se "nešto malo" i Rukavački, te zvončari iz Mučići. Franko Tancabel, predstavnik Rukavačkih zvončara pak tvrdi da je iz jučerašnjeg razgovora s etnologinjom Lidijom Nikočević, s kojom je i komunicirao u svezi ovog prijedloga doznao kako su "zaštićeno hrvatsko nematerijalno kulturno dobro" sve zvončarske skupine s područja Općine Matulji i Halubja (...) Dragan Jelša iz Munećanskih zvončara ne zna ni tko, ni što, ali misli da bi "pod zaštitu" trebale sve zvončarske skupine, a Silvano Luksetić, predstavnik zvončara iz Bregi kaže: – Ma, čekajte, nisu samo Halubajski zvončari pod UNESCO-ovom paskom, svi smo zaštićeni. Da tomu nije tako bila bi sramota. I Brgujac Edvard Radan tvrdi kako je on shvatio da sve zvončarske skupine s područja Općine Matulji kao i halubajski zvončari pripadaju u kategoriju zaštićenih, jer da tomu nije tako što bi oni bili pozvani na presicu Ministarstva kulture, na kojoj je jučer obznanjena odluka UNESCO-a. Slavko Slavić, dugogodišnji Mučićev zvončar tvrdi kako bi na ovu temu mogao "povedat do Bele nedeje", ali da će samo reći dvije stvari. Prva je "kako se ki riva, tako mu je", a druga "svi mi zvončari, zvončarsku bol dobijemo kad smo mići, a kad smo stari va grob ju zabijemo". Dakako da bi svi trebali imati isti tretman, zaključio je Slavić. (Mrkić Modrić 2009a)

S jedne sam strane požalila što sam otputovala, vidjevši da se nesporazumi gomilaju i da sve vodi k vrhuncu nezadovoljstva i međusobnih sukoba. Istovremeno, moj mobitel nije bilježio pozive novinara, zvončara ili djelatnika općine. Ja nisam znala bih li u svom, očito nužnom, obraćanju medijima prvo naglasila da doista jesu sve tada postojeće grupe s konti-

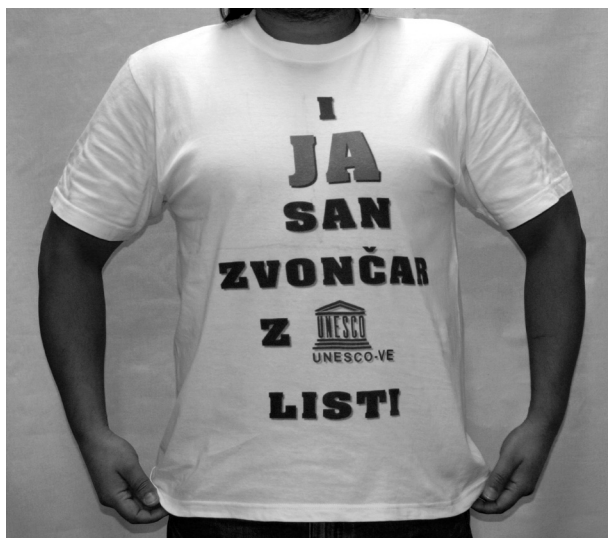
nuitetom postojanja dužim od nekoliko godina s područja koje poznaje zvončare uključene na listu ili bih pokušavala objasniti uporabu riječi *Kastavština* koja je “izgubljena u prijevodu” zadobila pogrešan oblik “područje Kastva”. Istovremeno sam osjećala potrebu argumentirati uporabu naziva *Kastavšina* za kulturno područje umjesto onog administrativnog, odnosno, imena općina (koje su, zapravo, i bile spomenute u podnaslovu nominacije). Treće, željela sam naglasiti da se ne radi o zaštiti, već o uvrštenju na listu koje podrazumijeva njegovanje, skrb i određeno priznanje. No, istog je dana, u istim novinama izašao i tekst pod nazivom: “Mi smo isključivi nositelji projekta” što je tvrdio predsjednik udruge “Halubajski zvončari”:

(...) projekt nosi takav naziv, premda smo isključivi nositelji tog projekta mi, odnosno Halubajski zvončari, a spominju se Rukavački i Mučićeви zvončari, kazao je Marčelja. Dodao je i kako je činjenica da su Halubajci gravitirali Kastavštini, dok je isto tako činjenica da se kroz povijest uglavnom spominjao Kastav, a ne Viškovo, općina koja nema takvu tradiciju i značenje. (...) Činjenicom da smo na UNESCO-ovoj listi, kao i činjenicom da smo još krajem 2007. godine od strane Ministarstva kulture proglašeni kulturnim nematerijalnim dobrom od značenja za Hrvatsku te smo upisani i u Registar kulturnih dobara Hrvatske, smatram da smo ostvarili sve preduvjete da krenemo u zaštitu intelektualnog vlasništva što će nam omogućiti kontrolu korištenja kompletne maske Halubajskog zvončara u komercijalne ili neke druge svrhe, kazao je Marčelja. (Mrkić Modrić 2009b)

Teško je bilo vjerovati da doista nitko iz Ministarstva kulture nije bio u stanju objasniti medijima o čemu se zapravo radi (kako je, naime, stajalo u jednom od desetak članaka o ovom “slučaju”) i jednostavno pročitati Rješenje, tako da ostaje nejasno je li (više) bila riječ o iznimno lošoj komunikaciji, o tendenciji medija da se kreira intrigantna situacija i/ili inzistiranju Halubajskih zvončara da su samo oni uvršteni na spomenutu listu. Istovremeno, mnoge su se moje prijašnje rezerve i kritike spram ove vrste odnosa prema živim tradicijama, odnosno, “nematerijalnoj kulturnoj baštini”, intenzivirale i prikazale u prilično jasnom svjetlu. S druge strane, bila sam iznenađena do koje se mjere antagonizmi između zvončarskih grupa – u ovom primjeru grupirani u dva bloka, iz zapadne i istočne Kastavštine – izražavaju povodom tog vanjskog vrednovanja njihovih pokladnih praksi. No, vrhunac tih napetosti tek je slijedio. Nešto ranije nego što sam poslala redakciji riječkog *Novog lista* objašnjenje koje je, kako navodi novinarka, “razriješilo sve nedoumice u svezi pitanja koji se zvončari nalaze na UNESCO-ovoj listi zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara svijeta” (Mrkić Modrić 2009c), pri čemu se i dalje, na moju žalost, pojavljivala riječ *zaštita*, u Kastvu se počela održavati *Bela nedeja*, trodnevni tradicijski sajam. Turistička agencija “Kastavea” je tom prilikom dala napraviti majice

na kojima je velikim slovima pisalo "I ja san zvončar z UNESCO-ove listi" sa znakom UNESCO-a u sredini. Smatrali su da ona ima dvojaku funkciju: Halubajskim zvončarima je pružala dodatnu potvrdu da su na navedenoj listi, a ostali su to mogli postati noseći ovu majicu. Premda su oni koji su je osmislili i prodavali izjavili da je to nasmejalo mnoge, zvončari iz područja općine Matulji, koji također uvelike posjećuju *Bela nedeju*, to su shvatili ultimativnom provokacijom, koju su pripisali Halubajskim zvončarima. "Ja bin je bil rastrgnul!" – i danas se ljuti jedan Mučićev zvončar, koji pamti da je malo nedostajalo da se grupa sastavljena od više zvončara iz različitih skupina iz zapadne Kastavštine fizički ne obračuna s Halubajskim zvončarima koji su, kao i svake godine, držali "štant" s pićem na *Beloj nedeji*. Bili su time iznimno razlučeni i uvrijeđeni. Drugi zvončar, par mjeseci nakon opisanih događanja, ljutito mi se obratio:

Kega si pitala!? Ja san protiv tega da smo pod UNESCO-om. Ki je uopće to za nas potpisal? Sad se samo očekuju neki soldi³... To samo deli jude, to nas je posvadilo. Kako ćeš ti nekemu ki je polupismen objasniti ča je UNESCO? Oni sad ne znaju ča očekivat, misle da će semo prit čuda judi i strah ih je tega... Nan to niš ne rabi, to uništava stare zvončare, ki već nestaju. Bit će rata i protiv teh Halubjani... Neka nas si puste na miru, nan to niš ne rabi. Mi bi se rada iz tega ispisali. To sad više ni našo... Sad kad je zaštićeno, to je sačije. Globalizirano.

Sl. 4. Majica koju je turistička agencija "Kastavea" izradila 2009. za godišnji sajam *Bela nedeja* u Kastvu Snimio: D. D. 2012. / A shirt made by the tourist agency 'Kastavea' in 2009 for the annual fair of *Bela Nedeja* in Kastav Photo by D. D. 2012.

³ Novac.

Nije bilo puno argumenata kojima sam mogla negirati ove sumnje i tvrdnje, jer sam i sama do neke mjere dijelila to mišljenje. Uostalom, ovaj citat djelomično odražava i zapažanja antropologa i etnologa koji su se bavili negativnim efektima i stranama UNESCO-ove kulturne politike vezane uz nematerijalnu kulturnu baštinu (Kirchenblatt-Gimblett 2006; Ericssen 2001; Hafstein 2007; Bendix 2007 i 2009), a srodan je i mišljenju Jean-Aimé Rakotoarisoara, direktora sveučilišnog muzeja Antananarivo s Madagascara koji također kaže:

Pitanje je imamo li pravo izložiti neko privatno znanje prosljeđivano iz generacije u generaciju i odrediti kriterije za organiziranje tih informacija. Daju li nam naše titule, kvalifikacije i funkcije to pravo? (...) Nematerijalna kulturna baština jedan je od posljednjih bedema koji štiti naše zajednice od svih oblika agresije kojima su ih izvrgnuli njihovi vođe, katkad uz pasivno prešućivanje od internacionalnih posrednika, od kojih se očekuje da im pomognu u njihovom svakodnevnom životu. Imamo li pravo lišiti ih te posljednje zaštitne barijere? (Rakotoarisoa 2004:11)⁴

Nakon što je moje objašnjenje tiskano u novinama, strasti su se među zvončarima u općini Matulji donekle smirile, no, nakon nekoliko mjeseci, na sastanku kojeg su inicirali Halubajski zvončari u Marčeljima, ponovo se načela ta tema. Bila sam pozvana da okupljenim predstavnicima većine zvončarskih grupa uključenih na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine objasnim o čemu se zapravo radi. Na više puta ponovljenu rečenicu "Ča će nas ki štitit? Ča oni z Pariza?", odgovorila sam da se ne radi o zaštiti, nego o očuvanju i njegovanju (eng. *safeguarding*) i da ih nitko neće štititi protiv njihove volje te da se vjerojatno ništa dramatičnog neće dogoditi. Naglasila sam da im taj status omogućuje da se određenim nacionalnim i internacionalnim tijelima mogu obratiti za financiranje kakve izložbe, tiskovina i knjiga, filmova ili nekih programa koje oni sami smatraju potrebnim, a koji ne moraju zadirati u uobičajeno odvijanje njihovih pusnih praksi.

Dio zvončara je od početka afirmativno gledao na tu činjenicu (poput Halubajskih, Frlanskih zvončara i pojedinaca unutar drugih grupa), a s vremenom se, čini se, taj dio povećava:

To je jena čast. To treba znat koristit. I judi gledaju zajeno drugačje – vide da ipak neč vrediš. Da to ni ono: ti si sad neš zmislel i reš naokolo pohajat i bedastoće delat. Nemaš ti neke koristi od tega, ali mi je to jako drago. Ni ni red da iz tega zivlačiš neke koristi. (halubajski zvončar)

⁴ Prijevod autoričin.

I doista, do danas (2011.) nisu nahrupile skupine znatizeljnih turista niti je bilo specifičnih zahtjeva od centara moći koji bi podrazumijevali neke nove postupke ili prezentacije zvončara.

Malobrojne takve prilike angažirale su Halubajske zvončare. S jedne strane, oni su većini bili prva asocijacija na zvončare u cjelini, no, s druge strane, to se uklapalo u njihove uobičajene prakse vezane uz gostovanja i pojavljivanja izvan tradicijskog konteksta. Zapravo, u dva navrata u Spomen domu "Ivan Matetić Ronjgov" u Ronjgima blizu Viškova, upriličena su primanja za predsjednika države, Stjepana Mesića, koji je tamo bio na kraju svog mandata 27. siječnja 2010. godine, a potom, nekoliko mjeseci kasnije i za ministra Božu Biškupića, koji je zvončarima donio uokvirene fotokopije povelje na kojima stoji da su uvršteni na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu. Spomen dom u Ronjgima bio je odabran vjerojatno i zato što se radi o spomen-kući Ivana Matetića Ronjgova pa se na jednom mjestu moglo obilježiti uključanje zvončara na UNESCO-ovu listu zajedno s uvrštenjem dvoglasja tijesnih intervala Istre i Hrvatskog Primorja na istu listu. U prvom slučaju, Stjepan Mesić došao je u pratnji župana Primorsko-goranske županije i niza ostalih visokih gostiju. Kako se radilo o području s kojega se muškarci pridružuju Halubajskim zvončarima, oni su bili i svojevrzni domaćini. Stoga su oni bili ti koji su se okupili kao grupa i demonstrirali hod i kolo zvončara. Ostale je skupine mogao predstavljati samo po jedan zvončar, u svojoj zvončarskoj odjeći i opremi. Niti tada nisu izostala međusobna podbadanja, premda je uglavnom svima bilo drago da su tamo bili i upoznali većini omiljenog predsjednika. Svatko mu je donio neki dar, veliku uokvirenu sliku zvončara, rezbariju na temu zvona, keramičke tanjure i bukalete s ilustracijom pojedinih zvončarskih grupa, vino – uglavnom, darove kakve si u pojedinim prilikama međusobno poklanjaju zvončari. Ministru kulture Boži Biškupiću nekoliko mjeseci kasnije također su uručeni mnogi pokloni. Svi su ostali iza njegovog odlaska u Ronjgima, čemu su se neki zvončari čudili, nadajući se da će to netko iz Ministarstva kulture kasnije pokupiti.

Nakon što je ministar sa svojom pratnjom otišao, tamo su se zadržali župan i neki županijski djelatnici na domjenku, kao i zvončari. I dok sam birala hranu za bogatim stolom, dekoriranom i dijelovima zvončarske opreme, kraj mene je s predsjednikom udruge Halubajski zvončari razgovarala važna djelatnica županijskog Upravnog odjela za školstvo i društvene djelatnosti. Kada se spominjala mogućnost da Halubajski zvončari odu na gostovanje u New York, spomenuta gospođa je rekla da, kada bi doista htjeli biti super atrakcijom, obukli bi djevojke u "minice" i stavili im zvonca. To bi, kako je rekla, sami Amerikanci na njihovom mjestu već odavno napravili.

S druge strane, u lokalnoj zajednici pokladne prakse skupina koje su uvrštene na UNESCO-ovu listu dobivaju novi, ozbiljni značaj i s time se više ne može šaliti. Tako je rekla članica karnevalske ženske skupine "Kumpanije s Halubja":

Nismo se maskirale u zvončare; palo nan je na pamet, ali nisu svi bili za to, pa nismo. Ne možemo se šaliti s tim; nit želimo nit smijemo, pogotovo sad kad su va UNESCO-u, sad su to neki drugačiji kriteriji, oni su sad zaštićeni.

Sasvim sigurno, to umanjuje mogućnosti različitih kreativnih interpretacija; s baštinom se ne šali. Slično se dogodilo i u Bincheu u Belgiji, čija je pokladna praksa također uključena na UNESCO-ovu reprezentativnu listu: dok je u samom gradu Bincheu "zamrznut" oblik te prakse, u okolnim mjestima sa sličnim tradicijama uočljiva je veća kreativnost u interpretaciji uvriježenih obrazaca (Tauschek 2009:73).

Oblik i sadržaj pokladnih praksi zvončara pokazuje već više godina tendencije normiranja, standardiziranja i retraditionalizacije. Očito, na to nije utjecala samo ova nova situacija, već i ostali procesi – prvenstveno usvajanje prepoznatljivih ujednačenih karakteristika za pojedine grupe koje služe da bi se one jasnije međusobno razlikovale. Rukavački se zvončar osvrnuo na tu činjenicu:

Prvo su imeli četiri žukvi,⁵ a sada moraju bit samo tri. Kada bi neki sad stavil četiri, to bi bil veli cirkus pokle ča je donesena odluka da mora bit samo tri. Nekemu puhne: – Ne sme bit ovakova rožica – a poglejte kakove su bile rožice pred trejset let! Znali smo imet i traperice na Pust.

Uz takvu vrstu pravila, rigidnijima postaju i ona koja reguliraju tko nosi zvona za koju grupu pa je sve manje slučajeva da pojedini zvončari nose zvona za više grupa na bazi prijateljskih i širih rodbinskih odnosa. Daka-ko, tome su pridonijeli i statuti udruga i pravila koja su posljedica oblikovanja organizacija.

Niti problematika intelektualnog vlasništva nije otpočela uvrštenjem zvončara na Reprezentativnu listu UNESCO-a, ali je time dobila novi zamah. Već prije više godina Žejanski su zvončari glasno postavljali pitanje do koje mjere ih Munski zvončari mogu i smiju "kopirati", a takvi se razgovori uvelike vode i među drugim zvončarskim skupinama. Općenito gledajući, činjenica uključivanja zvončara na UNESCO-ovu listu najviše je utjecala na stav i držanje Halubajskih zvončara. Neke je etnologe i profesionalne djelatnike koji se bave filmom nemalo iznenadila činjenica da su im pojedini zvončari iz halubajske skupine uskratili odgovore na neka pi-

⁵ Brnistra; u ovom kontekstu šiba u zvončarskom oglavlju.

tanja o samoj pokladnoj praksi, odvrativši da je samo predsjednik udruge zadužen za davanje informacija otkako su na listi UNESCO-a. Čini se da osvještavaju svoju pojavu u smislu brenda i razmišljaju kako ga zaštititi i navesti da oni koji ga koriste i time prihoduju izdvajaju određeni postotak i za udruhu zvončara. Etnolozi i folkloristi zbunjeni su i zatečeni takvim držanjem koje je još dojučerašnje kazivače pretvorilo u kontrolore komunikacije “zaštićenom” baštinom.

Slično se događa(lo) i u Vodnjanu i Galižani, gdje lokalne talijanske zajednice doslovce ljubomorno čuvaju vlastite tradicije. Godinama nisu bili uključeni u smotre istarskog folklor, koje ih nisu prepoznavale kao reprezentativne, vjerojatno i zato što se formalno radi o folkloru nacionalne manjine (bez obzira na činjenicu da se u Vodnjanu, Galižani i drugdje govorilo raznim oblicima talijanskog i njemu prethodećih i srodnih jezika od “pamtivijeka” i na činjenicu da su Talijani u Istri postali manjina nakon Drugog svjetskog rata i Velikog egzodusa). Tako su njihov tradicijski ples i pjevanje postali simboli nečeg privatnog i osobnog, gotovo pounutrenog identiteta, koji se lakše otvarao prema talijanskoj publici (u Italiji) nego u uskom i konkurentnom lokalnom krugu. Tomu je svakako pridonijela činjenica da je talijanskog stanovništva u Vodnjanu, pa i Galižani, sve manje, dok ta mjesta u novije vrijeme naseljavaju došljaci. Već odavno tradicijom reguliran konkurentni odnosa Vodnjana i obližnje Galižane rezultirao je međusobnim optužbama o “krađi” nekih folklornih elemenata ili dijelova tradicijske odjeće i nakita. Uz to, kada je mladić iz središnje Istre, koji se bavi folklorom i nije pripadnik (lokalne) talijanske zajednice, htio naučiti korake plesa u Galižani, stariji ga je tamošnji plesač glatko odbio poučiti tome. Time se uvelike dovodi u pitanje UNESCO-ova pretpostavka da se nematerijalna kulturna baština razmjenjuje i da se njome komunicira te time pridonosi međusobnom boljem razumijevanju zajednica u kontaktu.

Iz navedenih je primjera jasno da ovakvo shvaćanje intelektualnog vlasništva ne priznaje činjenicu (toliko jasnu etnologima) da je kopiranje stanje kulture te da zajednice u kontaktu spontano preuzimaju neke kulturne elemente iz susjedstva. Uostalom, postati dijelom neke kulture (uključivši i onu vlastitu) znači i reproducirati je. No, u režimu privatnog vlasništva kultura je definirana kao dobro, na sličan način na koji je određena zemlja tretirana kao nekretnina, te ulazi u sustav vlasničkih odnosa podrazumijevajući razmjenu vrijednosti. Tako shvaćena kultura može postati predmetom krađe, a “imitacije” trebaju biti regulirane i limitirane. “Autorstvo” se i u ovom kontekstu pojavljuje kao rezultat posesivnog individualizma u zapadnom društvu, komplementarno pojedincu koji se ostvaruje kroz vlasništvo i kreacije (Hafstein 2007:84).

Dvojbe etnologa i folklorista izazivaju i prezentacije – u jednom konkretnom slučaju “12 hrvatskih nematerijalnih dobara” – na pozornici, gdje se ponašaju kao izdvojene, nekontekstualizirane pojave. U najavi programa s dvanaest kulturnih dobara hrvatske nematerijalne baštine s UNESCO-ove liste na Zagrebačkom velesajmu 2012. godine unutar projekta “Materina priča: SVI zaJEDNO – HRVATSKO NAJ” na jednoj je mrežnoj stranici pisalo:

OŽIVJELA TRADICIJU: Ima li kraja dugim nogama Antee Kodžoman? Miss Hrvatske, miss universe, miss turizma, miss sporta, kraljica Hrvatske i best model Hrvatske – sveukupno 15 misica predstavilo je svih 12 hrvatskih nematerijalnih dobara s UNESCO-ovog popisa. (<http://www.tportal.hr/lifestyle/moda/193025/Ima-li-kraja-dugim-nogama-Antee-Kodzoman.html>)

Komodifikacija i globaliziranje nematerijalne kulturne baštine ovdje su evidentni i u okviru turizma, s obzirom na to da su organizatori ove manifestaciji utvrdili da

u Hrvatskoj ima preko 1000 kulturno-turističkih manifestacija, no većina građana i turista nema mogućnost sve ih posjetiti i doživjeti, pa je ovaj projekt zamišljen tako da objedinjava hrvatske kulturne proizvode na jednom mjestu s ciljem promidžbe kulturnog turizma u Hrvatskoj. (http://www.sisak.hr/clanak_/14383/lipe-na-hrvatskom-naj)

Time je očito u kojoj mjeri lokalne tradicije postaju podlogom za moderni turizam.

Nakon navođenja niza popratnih pojava i kritičkog promišljanja UNESCO-ovog koncepta očuvanja nematerijalne kulturne baštine, nameće se pitanje u kojoj je mjeri oportuno u odnosu spram te kategorije kulture izostavljati baštinski kontekst, odnosno taj konstrukt u značenjskom smislu. To mi se svakako čini korisnim, premda se vrednovanje kroz UNESCO-ov okvir već nametnulo u cjelovitom odnosu prema nematerijalnoj kulturi i pitanje je kako ga je moguće “isključiti” i ignorirati.

KOMENTARI

LJILJANA GAVRILOVIĆ

Etnografski institut SANU, Beograd

Promišljanje problema (pre svega) nematerijalnog kulturnog nasleđa¹ kolegice Lidije Nikočević, pokazalo mi je da se svi mi, koji se istovremeno bavimo istraživanjima i angažovani smo na poslovima primene *Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa*² u praksi, suočavamo sa istim dilemama: učestvovati ili izaći, kritikovati (koncept, primenu, čitanja itd.) ili raditi što se bolje može bez javne problematizacije i teorije i prakse? Ako se ne uključimo predlozi će biti više nego problematični, ali – ako se uključimo, koliko to diskvalifikuje rezultate naših istraživanja, koji se prosto moraju razlikovati od birokratsko-sročnih predloga za različite liste nasleđa? Izgleda mi da je, u ovom slučaju, inače šizofren položaj antropologa (učestvovati i razumeti proučavane, a istovremeno ostali distanciran i “objektivan”) dodatno produbljen: ne samo da se treba staviti na raspolaganje proučavanima i biti u službi njihovom viđenju onoga što smatraju svojom (najčešće ekskluzivno svojom) tradicijom, nego – tokom oblikovanja predloga – treba odustati od razumevanja (i prihvatanja) kulture kao stalno-fluktuirajućeg procesa promene i učestvovati u “očuvanju” njenih elemenata koji često više nemaju nikavo mesto u široj slici savremene stvarnosti, osim ako se ne fosilizuju u funkciji stalnog ponovnog učvršćivanja grupnih identitetskih praksi.³

¹ ... koje se i u Srbiji kolokvijalno i dalje naziva *baštinom*, ali je u zvaničnim dokumentima i nazivima ovaj termin zamenjen manje problematičnim terminom *nasleđe* (Gavrilović 2010).

² Ja sam članica Nacionalnog komiteta za nematerijalno kulturno nasleđe, koji je jedno od radnih tela Ministarstva za kulturu RS.

³ Nevolja je što se, na Balkanu, ili bar u Srbiji, te prakse i dalje obično čitaju u etničkom ključu, pa se i predlozi za liste nematerijalnog kulturnog nasleđa (još uvek samo državne – Srbija za sada nije pripremila ni jedan predlog za neku od UNESCO-ovih lista, što nije čudno s obzirom na relativno kasnu ratifikaciju Konvencije tek 2010. godine) traže ili u okviru prava (etničkih) manjinskih zajednica, ili u okviru strategija njihovog političkog pozicioniranja. To su, naime, jedini primeri kada inicijativa dolazi od samih nosilaca tradicije, dok se u svim drugim slučajevima predlozi, kao i u Hrvatskoj, diktiraju “odozgo”.

No, mimo svih već navedenih dilema⁴ čini mi se da bi bilo uputno otvoriti još jedan set pitanja.⁵ Naime, pet stalno pominjanih kategorija nematerijalnog kuturnog nasleđa koje, prema Konvenciji, obuhvataju najširi mogući spektar ljudske kreativnosti i čine osnove za identifikaciju unutar užih i/ili širih grupa (usmena predanja i izražavanja, uključujući jezik kao sredstvo prenošenja/oblikovanja nematerijalog nasleđa; tradicionalne izvođačke umetnosti; društvena praksa, običaji, obredi i svetkovine; znanja i veštine vezani za prirodu i svemir/univerzum; tradicionalni zanati), u praksi njene primene (vidljivoj kako na UNESCO-ovim listama, tako i na listama različitih država) tretiraju se ne kao generalne, nego isključivo kao pred-moderne kategorije. Izgleda kao da moderno doba, koje traje već više od dva veka, nije donelo svoje viđenje sveta, znanja i veštine⁶ i društvene prakse koje imaju svoj vek trajanja, nastaju i nestaju, menjaju se i, što je najvažnije, *jesu* osnov identiteta velikog broja ljudi.

Pažljivo gledano, međutim, u osnovne kategorije nematerijalnog kulturnog nasleđa, kako ih definiše Konvencija, nesumnjivo ulaze i vrlo široki segmenti modernog pogleda na svet (kao što su npr. naučni metod, osnovna ljudska prava, uključujući i ravnopravnost svih pred zakonom ili pravo na kulturu, pa zaključno sa idejom zaštite kulturnih dobara), koji se, bar u Zapadnom svetu, doživljavaju kao neupitne istine, a ne kao kulturni konstrukti proistekli iz modernog doba i evropske civilizacije. Ako se dekonstruiše implicitna ideologija kojom se oblikuju ovakve neupitne istine, jasno se vidi da su sve to delovi nematerijalnog kulturnog nasleđa tačno određene kulture u jasno definisanom vremenskom periodu, koji se zatim prenose sa generacije na generaciju i presudno su značajni za auto i/ili grupnu identifikaciju miliona ljudi u savremenom svetu i, samim tim, mogu se definisati kao nematerijalno kulturno nasleđe. Kako nikome još uvek ne pada na pamet da bilo šta od navedenog podvede pod Konvenciju, prepoznavanje najšireg spektra tih pojava, koje je neophodno da bi se izbegle zamke folklorizacije celog koncepta nematerijalnog kulturnog nasleđa i/ili primene eurocentričnih merila u procesu zaštite, ali i da bi se otvorio čitav novi niz pitanja koja direktno proističu iz fluktuirajućih

⁴ Osim dilema koje je navela autorka u uvodnom tekstu, sa kojima se potpuno slažem, o problemima očuvanja-kao-ideologije, egzotizaciji, nemogućnosti zaštite velikog broja praksi zbog sukoba sa pozitivnim zakonodavstvom itd., vidi i u Gavrilović (2011).

⁵ Jedan od mnogih – ovoga puta ostavljam po strani probleme “očuvanja” jezika (kog? čijeg? kadašnjeg?), pitanje šta se “čuva”: suština ili forma i niz drugih koji proizilaze kako iz teksta Konvencije, tako – još više – iz njene primene u različitim sredinama, jer bi otvaranje svakog od njih daleko prevazišlo zadate okvire ovog priloga.

⁶ Niko ne pominje – na primer – naše/savremeno poimanje znanja i veština vezanih za prirodu i svemir/univerzum kao nematerijalno kulturno nasleđe, iako oni jesu veoma značajan deo našeg pogleda na svet i traju već više generacija.

odnosa globalne i glokalnih kultura, kao i suprotstavljanja birokratskih mera zaštite svakodnevnom životu – ostaje posao antropologa. Utoliko izazovnije što je, bar od strane birokratije (i UNESCO-a i nacionalnih država), potpuno neočekivan i, verovatno, potpuno neželjen.

Isto tako, van okvira primene Konvencije, za sada ostaju i najraznovrsnija, pre svega individualna tumačenja kulturnih obrazaca, formi i propisanih/željenih ponašanja, kao i različite forme lokalizacije savremenih globalnih kulturnih obrazaca, što je jedan od najzanimljivijih i najšarolikijih procesa koji se odvijaju pred našim očima. Sve te individualne i/ili lokalne interpretacije kulture ostaju nesačuvane (što nije problematično), često i nezabeležene (što jeste), iako su one s jedne strane ključ za razumevanje kulturnih procesa, a sa druge jedini način za istinsko implementiranje tradicija u savremeni život. Kada jedan od poznatih pevača afričke "etno-"muzike kaže: "volim afričku kolibu, ali da je klimatizovana" (Čolović 2006:191-192), on govori zapravo o spajanju materijalnog (koliba, erkondišn) i nematerijalnog nasleđa (afrička tradicionalna estetika, udobnost moderne zapadne civilizacije) koje pripada različitim kulturama i različitim vremenima, odnosno o neophodnosti spajanja tradicije i savremenosti, koja boji svaki lokalni prostor. Glokalizacija je jedini mogući način očuvanja tradicije (materijalne ili nematerijalne), u spoju sa načinima života koje nosi savremeno doba, a ona se u dosadašnjoj primeni Konvencije nikako ne vidi.

Uostalom, i zaštita nematerijalnog nasleđa je deo globalizovane kulture, koji se nastoji implementirati u što je moguće više zemalja širom sveta,⁷ te je zapravo u potpunosti ambivalentan – ona je globalna strategija očuvanja kulturnog diverziteta. Nastojanjem da se Konvencija o zaštiti nematerijalnog nasleđa sprovede u praksi, mi stojimo u vratima koja sa jedne strane imaju prošlost, ideju strogo odvojenih kultura i grupno (=etnički/religiozno-kao-kulturno, esencijalistički) definisanih identiteta, a sa druge globalizovani svet, fluktuirajuće višeslojne i individualne identitete i beskrajno šarenilo glokalizovanih kulturnih formi. Insistiranjem na očuvanju samo jedne strane, možemo propustiti da upoznamo i razumemo onu drugu, onu u kojoj svi danas živimo. I čini mi se da je tu mesto antropologa, kao onih koji mogu da prevaziđu ovu barijeru i da se kreću s obe njene strane, nesporno.

⁷ Možda neke od njih i ne žele da čuvaju svoje nasleđe, jer imaju potpuno drugačiji pogled na njega.

MIRELA HROVATIN

Služba za pokretnu i nematerijalnu kulturnu baštinu
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb

Postoji više različitih tumačenja termina kojih se u uvodnom tekstu dotiče autorica Lidija Nikočević – *kultura, baština, materijalna i nematerijalna kulturna baština, kulturno dobro* – u stručnom i svakodnevnom kontekstu. Termin *baština* se u stručnim krugovima intenzivnije rabi od kraja 20. stoljeća za sve što smo kao ljudi naslijedili od prijašnjih generacija, uključujući, uz kulturnu, i prirodnu baštinu (cf. Jezernik 2005:11), a iz određenih ju je razloga (povijesni, društveni značaj, itd.) potrebno očuvati. Razlika između termina *baština* i *dobro* (engleski termin je *good* ili *property*, dok se za nematerijalnu baštinu rabi češće *element* ili *item*, ovisno o kontekstu) očituje se u tome da se dobrom naziva izdvojeni segment kulturne ili prirodne baštine koji se čuva, obnavlja, upisuje na razne liste i stoga mora biti definiran, odnosno sveden na jednu od mogućih kategorija predviđenih propisima. Engleski termin *intangible* (neuhvatljiv, neopipljiv), koji se u nekim primjenama zamjenjuje sa *immaterial* (nematerijalan), veže se uz pojam materijalne kulturne baštine prema kojoj je bilo potrebno odrediti tu drugu, novu kategoriju. Prema Buchliju, relativno nejasno određen pojam *materijalna kultura* pojavljuje se u engleskom jeziku prvi put u 19. stoljeću, vezano uz proučavanje predmeta¹ raznih kultura za potrebe dokazivanja razvojnih faza čovječanstva. Kasnije se to zamijenilo *participant observer* metodom proučavanja koja je još više htjela približiti te kulture europskom subjektu ili pobliže opravdati autoritet istraživača-znanstvenika, odnosno uočiti društvene procese koji su oblikovali materijalnu kulturu (cf. Buchli 2002).

Termin i definiciju *nematerijalne kulturne baštine* osmislili su priređivači UNESCO-ove Konvencije,² i kako Nikočević kaže, kao takav je samo preveden na hrvatski, iako se tada u svijetu i kod nas rabio i termin *tradicijska, duhovna, narodna* pa čak i *folklorna kultura/baština*. Kasnije je tako preveden i termin *living cultural heritage* kao živuća kulturna baština koji se odnosi također na nematerijalnu kulturnu baštinu.³ Nematerijalna kulturna ba-

¹ Često ti predmeti nisu bili vezani uz živuću kulturu (Buchli 2002:5), karakteristika koja bitno određuje današnju nematerijalnu kulturnu baštinu.

² Konvencija za zaštitu nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine. Uz Konvenciju, u Hrvatskoj se upisivanje u Registar temelji i na Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara iz 1999. godine, koji spominje i kategoriju nematerijalne baštine koju su predložili naši stručnjaci-etnolozi (cf. Marković 2001).

³ UNESCO je osmislio i program *Živuća ljudska blaga* koji svaka zemlja može zasebno provoditi s ciljem nagrađivanja i motiviranja najboljih nositelja određene nematerijalne kulturne baštine.

ština, iako konceptualno ipak samo jedan od vidova kulture,⁴ može obuhvaćati više aspekata kulturne baštine (npr. izvedbena umjetnost) koji u sebi sadrže kategoriju tradicije, odnosno kontinuiranog prenošenja znanja i umijeća na nove naraštaje, ali ujedno i unaprjeđenja,⁵ te uvijek novog stvaranja, a u određenim slučajevima nerazdvojna je i od kategorije prirodne baštine.⁶ *Nematerijalna kultura* se može odnositi na isto, no ipak podrazumijeva šire područje ljudskog stvaralaštva (i ono sasvim novo, nevezano za prošlost, koje se nije prenosilo izravnim putem unutar neke određene zajednice). Prema UNESCO-ovoj Konvenciji, kategorije nematerijalne kulturne baštine nisu same po sebi nematerijalna baština, već naznačuju okvirna područja u kojima se ta baština očituje, poput usmene predaje, običaja, obreda, svečanosti, vještina i obrta, itd,⁷ a *nositelji* su osobe koje posjeduju nematerijalna znanja i vještine.

Na temelju dostupnih informacija pretpostavljam da se kategorija nematerijalne kulturne baštine prvi put pojavljuje u Japanu (u Zakonu o kulturnim dobrima), kao posljedica problematike kojoj se pridala veća pažnja nakon što je bilo potrebno obnoviti u požaru uništene freske jednog hrama 1949. godine, kao i povećanoj svijesti javnosti o važnosti očuvanja japanske tradicijske kulture koja je bila ugrožena uslijed sve većeg prelaska na suvremeni način života.⁸ Službeno se termin u današnjem smislu prvi put spominje u sklopu UNESCO-ovog sastanka 1982. u Meksiku.⁹ Općenito naša struka ima dosta problema s terminologijom, posebno kada se, dobro primjećuje Nikočević, pojedina praksa želi razlikovati od druge iste ili slične prakse pa se to reflektira i u lokalnom nazivlju. Bez obzira na terminologiju i kategorizaciju, i dalje će se upisivanje dobara odnositi, u krajnjoj liniji, na kulturu općenito, jer u slučaju nematerijalne baštine nemoguće ju je odvojiti od njene materijalnosti, produkta koji nastaje i prostora gdje se odvija. I svakako, *očuvanje* je prihvatljivije od *zaštita*, kako predlaže Nikočević, pri čemu je potonji termin preuzet iz konzervatorske struke u smislu potrebe za čuvanjem i upisivanja u Registar,¹⁰ što podrazumijeva niz ograničenja za kulturno dobro.

⁴ Definicije koje se uglavnom rabe u teoriji slične su ovoj koja određuje kulturu kao: "pomišljen skup (sinteza) svih čovjekovih materijalnih i duhovnih tvorbi" (Skledar 1991:13).

⁵ Termin *unaprijediti* (*enhance*) pojavljuje se u UNESCO-ovoj Konvenciji kao dio mjera očuvanja nematerijalne odnosno tradicijske baštine u smislu da se ona treba prilagoditi novom vremenu i aktualnim potrebama na način da ne gubi na vrijednosti koju je stjecala tijekom vremena (članak 2. stavak 3. Konvencije).

⁶ Prema članku 2. stavku 1. Konvencije iz 2003. godine.

⁷ Prema članku 2. stavku 2. Konvencije iz 2003. godine.

⁸ <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?cp=JP&topic=lht>.

⁹ <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00007>.

¹⁰ Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, službena knjiga koju vodi Ministarstvo kulture.

Kroz razne razgovore s nositeljima uvidjela sam da oni ne odvajaju materijalno od nematerijalnog, pa su im tako čipka kao proizvod i proces izrade čipke neodvojive kategorije. Tek u novije vrijeme ljudi te razlike postaju više svjesni, djelomice pod utjecajem upisivanja u Registar i na UNESCO-ove liste.¹¹ Naročito se to vidi kada se pojavi svijest o nekom predmetu kojeg skoro nitko više ne zna izraditi – gotovo uvijek se netko u zajednici potruži da ne nestane to znanje. Hrvatska je po tome dosta aktivna i to je razlog zašto je toliko toga ostalo očuvano. Upisivanje je dodatno potaknulo na jačanje već započelih procesa obnove nekih znanja kao i na revitalizaciju gotovo izgubljenih praksi, iako se ponovno oživljavanje određenih tradicija događalo i kroz povijest. Naravno da je to nešto sasvim drugo nego kada postoji kontinuitet u odvijanju prakse, no vrijedno je oživjeti i sačuvati od potpunog nestanka ugrožena znanja. Naravno da kovački obrt danas ima sasvim neke druge ciljeve nego što je imao nekoć, ali sama vještina izrade kovačkih predmeta ostaje više-manje ista, uz poneku inovaciju u tehnici koja nije tolika da se potpuno izgubi osjetljivo znanje oblikovanja kovine. U tom smislu video zapis neće mnogo pomoći ako nema izravnog prenošenja znanja, gledanjem i imitiranjem, pokušajima i praksom, a tu je veliki izazov u prenošenju jer je sve teže dobiti mlade ljude da počnu s obukom. U kasnijoj dobi, primjerice, nije uvijek moguće usavršiti takvu jednu vještinu. Za one tradicije koje su kontinuirane, poput zvončara, prepoznavanjem na listama osvješćuju se mlađi i zajednica da sve ovisi o njima. Jer nije problem današnje odvijanje tradicije, nego buduće: tko ustvari može, smije i treba osigurati prenošenje?¹² Naravno da upisi na liste ne mogu jamčiti očuvanje tradicije, no ponekad mogu značajno pomoći.

Prvi upisi u Registar 2004. godine bili su potaknuti UNESCO-ovim proglašenjem Remek djela,¹³ a tekstovi su bili rađeni po uzoru na pokretnu baštinu – opisivao se značaj koji dobro ima za zajednicu i Hrvatsku, te

¹¹ Uz *Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva*, UNESCO je na temelju Konvencije oformio i *Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita* kao i sustav proglašenja najboljih praksi očuvanja.

¹² Prema uvriježenom mišljenju u UNESCO-u obaveza je svih nas da osiguramo prenošenje tih tradicija, ili barem dokumentiranje, jer nemamo pravo pustiti ih da se zauvijek izgube (cf. *Museum International* 2004).

¹³ *Remek djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva* su započeta kao priprema za liste koje su mogle biti oformljene tek nakon stupanja na snagu Konvencije iz 2003. godine. I Hrvatska je za Remek djela slala nominacije, no tada se više gledalo na jedinstvenost određenog običaja u svjetskim razmjerima, dok je sada, za nove liste najbitnije da je još živuće. No, čini se da ni do danas nisu riješeni svi izazovi s kojima se UNESCO susreće pri obradi nominacija za upis na liste, posebice u smislu upućivanja na zajedničke nominacije. Općenito je još uvijek obrazac po kojem se element opisuje ograničavajući i nositelji bi trebali neovisno o obrascu pisati i govoriti o svojoj tradiciji.

izgled predmeta, a ne proces izrade tog predmeta, koji postaje okosnicom tekstova tek drugim ciklusom upisa, 2007. godine. Vrlo je teško definirati pojedine elemente nematerijalne kulturne baštine, jer definiciju ograničava jezik, odnosno tekst, određeni način opisivanja znanja i vještina, povijesnog razvoja, promjena značenja i novih vrijednosti. U pravilu se ne može obuhvatiti pojavu u njenoj cijelosti, a pogotovo ne na razini individualnog iskustva, a često se događa da jedan oblik nematerijalne kulturne baštine obuhvaća i drugi ili mnoge druge oblike. Sjećajući se prvih dana u Odsjeku za nematerijalna kulturna dobra, provela sam mnogo vremena u diskusiji s kolegama na koji način napisati kratak a sveobuhvatan tekst o dobru.¹⁴ Svi su se složili da se izdvajanjem pojedinih praksi konstruira ustvari neki ideal. No, i sama kultura u cjelini je uvijek mijenjajući konstrukt ljudi, ideal koji se stvara, a u većini slučajeva dobra predložena za upis na liste su ponajviše "znakovi identiteta", kako Nikočević navodi.

Danas i sami nositelji sudjeluju u pisanju teksta, identificiranju, opisivanju čak i valoriziranju,¹⁵ primjerice zbog manjka novih terenskih istraživanja ili nekih detalja koje žele da se zabilježe. I to je utjecaj UNESCO-ovog pristupa, jer su nominacije morale biti pripremane uz najveće moguće sudjelovanje zajednica i nositelja,¹⁶ što se preuzelo i za Registar. Za Registar nije bilo problema oko upisivanja jer je bilo dovoljno vremena za kontaktirati nositelje i pitati ih žele li upis. Tu je struka bila jako bitna, od samog predlaganja što ćemo upisati i pod kojom kategorijom, do toga što neće biti kategorija za upis (manifestacije). S obzirom na to da je popisivanje nematerijalne baštine relativno novo, i reakcije su različite, a studije slučajeva, poput ove koju je provela Nikočević o zvončarima, mogu osvijetliti mnoge nedoumice. Svjesnost ili nesvjesnost tko je i kako zaštićen je upravo posljedica loše komunikacije između struke, državnih tijela i nositelja, posebno u slučaju upisivanja na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu kada je rok za pripremu šesnaest nominacija bio svega tri

¹⁴ Tako sam došla do ideje obrasca za upis dobara u Registar koji se do danas koristi. Radnu verziju sam izradila prema UNESCO-ovom obrascu za Remek djela i općenitom etnografskom opisu neke pojave (naziv, područje, tko se time još bavi, koji su problemi), a završnu je verziju oblikovalo Povjerenstvo za nematerijalnu kulturnu baštinu sastavljeno od znanstvenika i stručnjaka iz različitih institucija koje se bave proučavanjem nematerijalne baštine.

¹⁵ I prije je u Hrvatskoj bilo ovakvih pokušaja kada su "djelatnici oko Seljačke sloge predvodili akciju očuvanja kulturne baštine" a pokret omogućio, po prvi put u povijesti, da "seljak postane subjektom i u kulturi" (Leček 1995:108, 107).

¹⁶ Tu se podrazumijeva i kontrolirani pristup dobru, što znači da nositelji sami odlučuju što će se predstavljati u javnosti, a što ostaje u zajednici i obitelji, iako je, po mom mišljenju, samo upisivanje već jedna vrsta prevelikog izlaganja dobra javnosti, stoga je bolje upisivati ugroženija dobra. Nisu li kulturni antropolozi/etnolozi ipak bili među prvima koji su koristili kazivače za svoj rad? (cf. Čiča 2010:19).

mjeseca, tako da je zadržke bilo i zbog manjka informacija i straha od promjene, kako Nikočević navodi. Ne može se reći da pristup odozgo postoji, jer i Ministarstvo i UNESCO komuniciraju ravnopravno s nositeljima i zajednicama, pri čemu se potonji usmeno i/ili pisano očituju o pristanku na upise. Nominacije se šalju preko nadležnih državnih tijela (ministarstava), jer UNESCO želi na taj način potaknuti državu na preuzimanje djelomične brige oko dobra. Naravno da sami upisi imaju i negativnih reakcija, što je dobro, jer to pokazuje da su ljudi svjesni obveze prenošenja svoje tradicije kao i to na koji način će iskoristiti sve dostupne resurse da si pomognu u prenošenju. Međutim, ako je više negativnih nego pozitivnih učinaka upisivanja, liste su otvorene i za mogućnost ispisa ako netko to želi. U slučaju zvončara koje Nikočević spominje, čini se da je praksa upisivanja bila samo još jedan u nizu *okidača* za, već od prije prisutno, nadmetanje nositelja i zajednica.

Do danas je ostala nedoumica i oko pitanja poput toga trebaju li Dubrovčani i Konavljani prestati raditi na dva dana i otići na Festu ili tko primjerice smije i zna peči određeni kolač i kome dopustiti da izađe s takvim jednim proizvodom kao *brendom* na tržište. Tek tu je pravi izazov državnih tijela i struke. Sporo je i pomicanje prema suradnji sa susjednim državama koje su kasnije od Hrvatske ratificirale Konvenciju, a neke još nemaju ni vlastite liste nematerijalne baštine, što je jedan od kriterija za upis na UNESCO-ove liste. Međunarodna suradnja je, uz poticanje na očuvanje, jedan od ciljeva stvaranja Konvencije odnosno lista.¹⁷ Još neka-ko možemo shvatiti udaljene kulture i očuvati vlastitu tradiciju, ali kako priznati da imamo iste/slične tradicije sa susjedima i to još zajednički staviti na jednu svjetsku listu?¹⁸ Pogotovo ako se na tome gradi etnos. Tako će jedan od komentara građana Srbije na upise nematerijalnih kulturnih dobara iz Hrvatske na UNESCO-ove liste biti: “Šta će im sada to naše”¹⁹

¹⁷ U neformalnom razgovoru jedan od stručnjaka koji je radio na izradi Konvencije priznao je da mu je natjecanje oko upisivanja na liste pomalo zabavno, no da tek slijedi najteži dio, a to je suradnja.

¹⁸ <http://www.glassrpske.com/kultura/knjizevnost/Nenad-Grujic-Becarac-je-srpska-bastina/lat/70023.html> – ne samo da nije jasno da ako je isti element u pitanju, da neće biti, primjerice, otkanje odvojeno za svaku zemlju, nego će morati zajedno biti na listi, nego je i problem dokazivanja od kuda je koja tradicija potekla, što je u pravilu gotovo nemoguće dokazivati. Manjak dijaloga ne samo među zajednicama, nego i među stručnjacima je također velika prepreka koju bi trebalo nastojati umanjiti, stoga “bolje razumijevanje” pomoću nematerijalne kulture nije UNESCO-ova “pretpostavka”, kako Nikočević navodi, nego cilj. Tu još dodajem da su općenito mediji kako mjesta diskusije tako i često prenositelji djelomičnih ili iskrivljenih informacija, pa čak i ako im se pošalju sve relevantne informacije.

¹⁹ http://www.politika.rs/index.php?lid=lt&show=rubrike&part=list_reviews&int_itemID=204788.

ili čija je određena nematerijalna kulturna baština? Problem zajedničkog intelektualnog vlasništva je 70-ih godina 20. stoljeća bio jedna od glavnih prepreka za evaluaciju nematerijalne baštine, no danas su ti problemi donekle uređeni, što državnim što međunarodnim zakonima, pa se i na taj način mogu riješiti nesuglasice.

Današnjim je nositeljima, kao neizbježna posljedica globalizacije, zajednica čitava Hrvatska i svijet, iako praksu obavljaju uglavnom na užem području na kojem žive, tako da je upisivanje kao priznanje vrijednosti te tradicije na neki način poticaj mlađima na nastavak tih praksi zbog vrijednosti koje predstavljaju, ne samo njima i njihovoj užoj zajednici već i čitavom svijetu, njihovoj novoj zajednici.²⁰ Temeljeno na osobnoj komunikaciji s nositeljima dobara koja su upisana, većina je pozitivnih pomaka (posebno u smislu osmišljavanja novih programa i dobivene financijske potpore), no još bi se moralo mnogo više razgovarati s njima, ali i lokalnom zajednicom u cjelini i vlastima, posebno stoga što oni odlučuju kako će se njihova znanja i za koje svrhe koristiti (npr. u turizmu), a ne da radi straha²¹ pristaju na sve, pa se dogodi gostovanje na Velesajmu koje Nikočević spominje. Za kvalitetniji rad na upisivanju na razne liste i evaluiranju nematerijalne kulturne baštine ne samo da je presudna prisutnost etnologa na terenu i bliska suradnja s nositeljima, već su potrebna sustavna, kontinuirana istraživanja kojima bi se olakšalo uspostavljanje kvalitetnog odnosa prema pojedinom dobru kao i tradiciji općenito. Ljudi koji su nositelji tradicije već su odavno svjesni svog položaja u čitavom procesu, te aktivno mijenjaju i unaprjeđuju svoje prakse onako kako misle da je najbolje, a struka u tome ne mora, ali može, a ponekad uistinu treba sudjelovati.

²⁰ Osjećaj pripadnosti svijetu kao svojoj novoj zajednici ne možemo, a i ne trebamo pokušavati uklanjati, jer je to naprosto tako kako jest. Djelomice taj osjećaj rezultira osvješćivanjem mladih da nitko drugi neće nastaviti tradicije koje su u njihovom neposrednom okruženju, nego da su oni sami ti koji to trebaju učiniti. Naravno, ako ne postoji niti jedna od navedenih motivacija, onda će tradicija neminovno nestati pa je njeno bilježenje posljednja moguća mjera očuvanja.

²¹ U razgovoru s jednim od sudionika te manifestacije, nositelja jednog dobra upisanog u Registar i UNESCO-ovu listu, nisu bili sigurni zašto moraju ići jer se nisu usudili pitati. I to je jedan od negativnih efekata upisa na liste, jer misle da moraju učiniti sve što se od njih traži bez obzira tko to od njih traži. Dakako, organizator te manifestacije, čini se, nije niti svjestan štete koju tako nanosi nositeljima te baštine, pa bi državne institucije i struka u takvim slučajevima trebale ozbiljno reagirati.

DANIELA ANGELINA JELINČIĆ

Institut za međunarodne odnose, Zagreb

UNESCO, kao jedna od najvažnijih međunarodnih organizacija po pitanju brige o kulturnoj baštini, Konvenciju o svjetskoj baštini donosi još 1972. godine, no ubrzo postaje vidljivo kako istoj nedostaje dimenzija nematerijalne baštine. Probleme koji proizlaze iz nepostojanja službenog međunarodnog dokumenta koji bi regulirao taj aspekt baštine iskusile su mnoge države članice upozoravajući na potrebu ispravljanja tog nedostatka. Stoga se, ali tek na 32. sjednici Generalne konferencije 17. listopada 2003., dodaje element duhovne kulture, odnosno regulira područje nematerijalne baštine usvajajući Konvenciju o njenoj zaštiti.

Tako je osvještavanje potrebe očuvanja nematerijalne kulturne baštine u toj Konvenciji dobilo svoj međunarodni službeni okvir, iako se UNESCO temom bavi već niz godina. Preporuke za očuvanje tradicijske kulture i folklora prihvaćene su još na 25. sjednici UNESCO-ove Generalne sjednice u Parizu, 15. studenog 1989. Tim preporukama UNESCO je namjeravao usmjeriti pažnju zemalja članica na važnost folklora, a od samih zemalja očekivalo se da u vlastitim zemljama upozoravaju vlasti i institucije koje se tim područjem bave na proučavanje i kontinuitet u očuvanju tradicijske kulture. Preporuke nisu obvezivale zemlje članice, ali su dokaz svijesti o potrebi očuvanja i nematerijalnih oblika kulture (Jelinčić 2008:93).

Dakle, nova sintagma “nematerijalna kulturna baština” gotovo da je zamijenila riječ “folklor”, no, kao što autorica Nikočević u svom tekstu “Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti” ispravno zaključuje, javlja se novi problem: problem “roka trajanja” baštine. Malo se raspravlja o tome u kojem trenutku se neki kulturni izraz odnosno kulturno dobro proglašava baštinom. Često se podrazumijeva da baštinu nasljeđujemo iz nekih prošlih tradicija te da ona nema veze sa sadašnjošću. Pitanje je onda: kada nešto postaje baštinom? Koliko takav kulturni izraz/dobro mora biti staro? Je li to 10, 20 ili 50 godina? Ili mora biti u potpunosti izbačeno iz uporabe? A ako je izbačeno iz uporabe, možemo li ga onda istinski čuvati? Dio autora (Kirschenblatt-Gimblett, Metelka, Jelinčić, ICOMOS) priznaje procesualni i dinamični karakter baštine negirajući njen nužni prestanak postojanja te upozorava na kreiranje baštine koje se događa kroz generacije pa tako i danas, u suvremenom svijetu.

Taj problem “roka trajanja” odnosno “starosti” baštine čini se okosnicom problema koje autorica Nikočević razmatra u svom članku. Iako u naslovu članka ističe problem nematerijalnosti, fokus je, u stvari, na problemu njene trajnosti. I sama autorica ističe problem definiranja baštine s pozicije *top-down* pristupa, dakle, od strane kulturne politike, što dodatno

petrificira baštinu i ostavlja malo prostora za njen razvoj. Ako krenemo od pretpostavke da je baština proces, teško da ćemo otkriti kako je određeno kulturno dobro, osobito u slučaju nematerijalne baštine, u stvari izvorno izgledalo. U tom smislu, mogu se donositi daljnji zaključci o dodavanju pojedinih elemenata kroz vrijeme, no mi određeno nematerijalno kulturno dobro danas prepoznajemo kao izvorno (čak iako smo svjesni nekih promjena ili dodataka). Na taj način, pokušaj očuvanja i zaštite kroz *top-down* pristup izgleda potpuno pogrešan, kao, uostalom, i nastojanje UNESCO-a da kroz svoje Konvencije o baštini istu, na neki način, standardizira. Ta se standardizacija očituje i u spomenutoj Konvenciji, prema kojoj se očuvanje odnosi na mjere koje osiguravaju održivost kulturne baštine uključujući identifikaciju, dokumentaciju, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promociju, unapređivanje, prijenos, osobito putem formalne i neformalne edukacije, kao i revitalizaciju različitih aspekata takve baštine (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* 2003:3). S druge strane, uloga kulturne politike je i očuvanje nacionalnog identiteta što, donekle, opravdava potrebu takvog reguliranja, tj. standardiziranja baštine. Naime, očuvanje kulturne raznolikosti danas je prioritet globaliziranog svijeta: gotovo svi relevantni dokumenti međunarodnih organizacija (pr. UNESCO, Europska unija, Vijeće Europe) ističu bogatstvo koje očuvanje kulturne raznolikosti donosi u međunarodnom okružju. Pored toga, bez politike očuvanja i zaštite baštine, ista bi pod pritiscima globalizacije mogla i nestati. I tu se *top-down* i *bottom-up* pristupi sudaraju: kulturna politika traži mehanizme očuvanja identiteta, a lokalne zajednice koje baštine određeno nematerijalno kulturno dobro često imaju potrebu za razvojem.

Osim pravnih aspekata zaštite baštine, za koje se može reći da su *hard power*, kulturne se politike služe i nešto "mekšim" mehanizmima. Jedan od takvih je i poticanje razvoja kulturnog turizma. Koristi za baštinu od kulturnog turizma su višestruke: od prevladavanja problema nedostatnih javnih financijskih sredstava za njenu zaštitu, veće vidljivosti baštine u širem međunarodnom okružju, mogućnosti prihodovanja i u ostalim sektorima, do lokalnog/nacionalnog ponosa koji izaziva izlaganje te iste baštine turistima. U tom smislu i javne politike i lokalna zajednica pomicaju svoje pristupe.

Međutim, svaki pokušaj očuvanja i zaštite baštine koji kreće odozgo mora biti komplementiran uključivanjem baštinika u taj isti sustav zaštite. U protivnom, događaju se nesporazumi na koje autorica Nikočević ukazuje u svom tekstu na primjeru uvrštenja zvončara na UNESCO-ovu listu nematerijalne baštine: od nejasnoća koji zvončari su uvršteni, animoziteta koje je to stvorilo među samim baštinicima običaja, nerazumijevanja UNESCO-ovog koncepta skrbi o baštini, do mogućnosti pretjerane

komercijalizacije običaja i, na taj način, potencijalnog gubljenja njegove kakve-takve autohtonosti.

Idući problem rasprave na koji se želi ukazati jest suodlučivanje lokalne zajednice o samoj nominaciji baš kao i o želji o razvoju kulturnog turizma. Osnovno pravilo uspješnih turističkih politika podrazumijeva želju stanovnika potencijalne destinacije za razvojem turizma. Brojni su primjeri (pr. Malta, Sardinija, Dubrovnik), naime, pokazali kako uvođenje turizma u zajednicu *top-down* pristupom rezultira animozitetom pa čak i agresivnošću spram turizma i njegovih sudionika. U području nematerijalne baštine, možda nam je najbliskiji primjer još jednog nematerijalnog kulturnog dobra upisanog na UNESCO-ov popis svjetske baštine, Feste sv. Vlaha. Vođena željom za produljivanjem turističke sezone u Dubrovniku, skupina građana predložila je ideju za razvoj turističkih aranžmana u kojima će fokus biti Festa sv. Vlaha koja se još od 972. godine redovito održava 3. veljače, na dan blagdana tog zaštitnika Dubrovnika. S druge strane, druga skupina građana, osobito oni koji su i sami sudionici u proslavi, izrazila je svoje izrazito protivljenje razvoju turizma oko tog blagdana budući da Festa za njih ima određeno simboličko značenje s točno podijeljenim ulogama koje pojedinci imaju u proslavi pa bi prisutnost turista, po njima, narušila stoljetni običaj. Na sličan način, analogija se može povući s lokalnim talijanskim tradicijama u Vodnjanu i Galižani koje spominje autorica Nikočević, pri čemu su njihov tradicijski ples i pjevanje postali, kako autorica kaže, "simboli nečeg privatnog i osobnog". To nadalje dovodi do novih točaka za raspravu.

Prvo, Globalni etički kodeks u svom 8. članku koji regulira slobodu turističkih kretanja izričito kaže da "se turistima mora omogućiti pristup turističkim i kulturnim lokalitetima bez podvrgavanja pretjeranim formalnostima i diskriminaciji" (*Global Code of Ethics for Tourism* 1999). Zabrana pristupa Festi sv. Vlaha, prema tome, značila bi povredu tog članka. S druge strane, taj isti Kodeks u svom 4. članku koji ističe načelo turizma kao korisnika kulturne baštine čovječanstva i promicatelja njezinog unapređivanja, kaže kako "treba potaći otvaranje kulturnih dobara i spomenika u privatnom vlasništvu za javnost, ali i poštovati prava njihovih vlasnika" (*Global Code of Ethics for Tourism* 1999). Uspješnost turističke i kulturne politike, tako, može se mjeriti jedino u suradnji i dogovoru s lokalnom zajednicom koja baštini isti običaj. To, uostalom, prepoznaje i tekst UNESCO-ove Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine kada naglašava da je "očuvanje nematerijalne kulturne baštine složen proces koji uključuje mnoge sudionike počevši od zajednica i skupina koje je baštine" (*Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* 2003).

Drugo, komercijalizacija kulture odnosno baštine često se percipira kao negativan pojam pa stoga, da bi se očuvali "izvorni" elementi, podrazumijeva standardiziranje i unificiranje. Betty ističe kako "autentična kultura nije ona koja ostaje nepromijenjena, što se čini nemogućim pod bilo kakvim uvjetima, već ona koja zadržava sposobnost određivanja prikladnosti svoje prilagodbe (Duggan 1997:31). Možda bi bilo previše smjelo reći kako bi dopuštanje komercijalizacije baštine, u stvari, bilo poželjno, budući da se, osobito u turizmu, zna kako su često lokalni kulturni proizvodi prilagođeni ukusima turista čime se često gubi veza s lokalnim geografskim područjem kao i vremenskim okvirom koji je autentičan za neke običaje. U tom smislu, moguće je izgubiti i kulturnu raznolikost koja je "etički imperativ" i "zajednička baština čovječanstva" (*UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity* 2001). S druge strane, petrificiranje baštine koja se smatra "izvornom" baštinike lišava kreativnosti pa ne možemo više govoriti o živućim tradicijama, već o, prema riječima autorice Nikočević, "kopiranju stanja kulture". Stoga je u istim međunarodnim dokumentima apsurdno govoriti o "razvoju baštine" (*Global Code of Ethics for Tourism* 1999), o "kulturnoj baštini kao izvoru kreativnosti (*UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity* 2001), odnosno o potrebi planiranja "turističkih aktivnosti na način da tradicijskoj kulturi i folkloru dopuste održanje, ali i njihov razvoj, a ne da su uzrok njihovog propadanja i standardiziranja" (*Global Code of Ethics for Tourism* 1999).

Prema tome, vidljivi antagonizmi u tretmanu baštine u samim međunarodnim i nacionalnim politikama rezultiraju antagonizmima i u samim lokalnim zajednicama koje baštine određeno nematerijalno kulturno dobro. Jasnih i krajnjih odgovora i naputaka nema, nego se kao preporuka rješavanju problematike, osim poštivanja načela suradnje svih dionika u procesu očuvanja baštine te njene eventualne komercijalizacije, može dati i individualan pristup svakom kulturnom dobru, odnosno lokalnoj zajednici. Uz kontinuirano promišljanje i preispitivanje baštine kao nositelja identiteta zajednice, no istovremeno i izvora njene kreativnosti.

JADRAN KALE

Muzej grada Šibenika i Sveučilište u Zadru

Članak naručen za ovogodišnji temat *Etnološke tribine* čitatelja značajki uvlači u realni ambijent prakticiranja hrvatskog običaja koji je još desetljeće i pol prije službene registracije bio prvospominjano domaće kulturno dobro nove konzervatorske vrste. S tadašnjeg zagrebačkog predavanja riječke konzervatorice Beate Gotthardi-Pavlovsky u Klubu HED-a 23. svibnja 1988. godine, sjećam se njenog prepričavanja kako je kastavskim zvončarima na njihovo čuđenje rekla da su kulturno dobro, dakle, u ravni formalne evidencije zajedno s katedralama, palačama ili kraljevskim brokatima. (Nas nekoliko mangupa iz kluba studenata etnologije na tom smo predavanju dijelili netom fotokopirani fanzin *Kulturno dobro* s hipnotizirajućim fotoportretom moje male nećake na naslovnici, kasnije u životu korporativne glasnogovornice, uživajući u tempiranoj šali pred našim profesorom zaštite spomenika kulture Ivom Maroevićem i starijim kolegama.) Čitajući ovaj članak dvadeset i četiri godine kasnije, dok vijugamo za autoricom među katerinškim stolovima pred županijskim dužnosnicima, sajmenim štandovima s pićem, fotokopiranim pove-ljama, dizajniranim majicama i novinama bijesno dodavanima iz ruke u ruku, s ovakvim tekstom o tradicijama na globaliziranom tržištu gotovo bi se moglo reći da svako ozbiljno djelo mora biti naručeno...

Šalu na stranu, članak adresira prava pitanja. Možda bi se njihove ishode moglo podijeliti na dva dijela. Što ovakav novi dijaloški koncept znači za stvaratelje kulturnih dobara, a što za njihove proučavatelje? Pogledamo li nas, potonje, slažem se da "baštinizacija" (Hewinson 1987) kulturnih praksi – upravo usuprot konceptu nematerijalne kulturne baštine – etnologiju konfinira u uski zabran tehničara tradicijskih analiza. Takvo nam je iskustvo već poznato iz godina prije opusa Dunje Rihtman-Auguštin. U tom su se razdoblju etnolozi stvarali za podmirivanje potrebe muzeja za kustosima nove vrste zbirki. Iz ere stjecanja umijeća za upravljanje muzealiziranim baštinom u budžetskim hramovima nacionalnog legitimiranja urbanog proletarijata kamo stvaratelji i vlasnici tradicija nisu zalazili postupno smo se, kroz pola stoljeća sazrijevanja novog konzervatorskog koncepta, obreli u svijetu u kojem većina diplomiranih stručnjaka više ne radi na muzejskim i akademskim poslovima. Naše muzejske kolege, arheolozi, po uzoru na strane kolege već i osnivaju poduzeća, kakva, istina, nisu angažirana od lokalnih zajednica već uopće od investitora na lokacijama gradilišta, ali etnolog koji uz lokalne nagovore nakon svoje budžetske satnice popunjava prijavne obrasce za zakladne ili korporativne natječaje više nije neobičan prizor.

U prijašnjoj međudisciplinarnoj evaluaciji nismo dobro prolazili, jer se niti zaključci najkrupnijih istraživačkih projekata nisu citirali ni od koga izvan vlastitog hodnika. Ono korisno što se metodološki ili teorijski moglo primijeniti iz npr. istraživanja kultura svakodnevice ionako se nije navodilo iz domaće znanstvene produkcije, već izravno s inozemnih vrela. U usporedbi s time, perspektiva potražnje i cijjenja etnologa iz lokalnih sredina čini mi se plodonosnijom. Zbog lokalnih dinamizama i ahistorizirana baština s instant-jelovnika konzumenata kulturnih industrija ima manje izgleda.

Vrata koja su nam ovdje odškrinuta prema kretanjima i zbivanim procesima prvog promišljanog hrvatskog nematerijalnog kulturnog dobra su metodološki sačinjena od zlata. Kroz njih vidimo lokalne zajednice koje, nakon punog stoljeća pothranjivanja mnijenja kako su narodne tradicije izvorne, dojmljive u svojim estetskim ili događajnim ključevima autentičnosti, legitimizirajuće beskonfliktnim postanjima svojih homogenih narodnih iskaza, sada istim bumerangom pogađaju kako stručnjake suočene s novim pojmovima, tako i čitavo društvo koje se u svjetskim prostorima kulture i politike njima kreće kititi novim uresima. Jer, ako tradicija po fantazmu polazne legitimacije etnološkog kanona ne zrcali harmonična i duhovno ljepša vremena predaka koji su je stvorili, s tom i takvom tradicijom mora da nešto nije u redu?

Proturječeći toj ideološkoj utvari harmonije i sklada tradicija naših predaka, etnografski depoi su natopljeni krvlju. Od Cvelferije do Boke najbيرانiji muški odjevni predmeti skrojeni su, navezeni ili aplicirani po uzoru kićenih darova vlasti za odvažne četovođe teritorijalaca o kojima pjevaju i narodne pjesme, a za koje arhivi čuvaju spomene ranjavanja i pogibija dok su ih nakon neizvjesnih okršaja u gubernatorskim palačama već čekale iduće skrletne dolamice i pancirni nakit. Takve se muške mode mogu pratiti i u ženskoj kulturi odijevanja. Za vlast darove nije bilo toliko teško namiriti, jer se mobiliziranim stanovništvom štedjelo na stajacim odredima skupih tvrđavnih plaćenika s međunarodnog tržišta rada. Hrvatska teritorijalna kifla tek je pogranični kordon prve polovice Novog vijeka sa svojim zaledem, negdašnji drilovi teritorijalaca i danas su živi, važni i slikoviti kako s alkom pod planinama tako i s kumpanijama pred pučinom, a naše su narodne tradicije i u suštini "izvornostima" bile prožete unutar društvenom dinamikom, raslojavanjima, napetostima i sukobima. Etnološki istočni grijeh romantiziranih tradicija s autoritativnim tumačima njihovih izvornosti na naplatu je došao perpetuiranjem fantazma kroz riječi i motivacije lokalnih zajednica kakve s drugim novijim međunarodnim sporazumima danas respektira i emancipira Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine.

Folklor romantičarskih ideologa industrijske ere danas je nematerijalna kulturna baština globaliziranog postindustrijskog doba. Razlika u konceptima je što pri kovanju te starije *narodne riznice* narod nije nitko ništa pitao. Etnolozi su svoju novu šansu dobili kad su *nositelji tradicijske baštine* na vlastitu inicijativu nominalno ažurirani kao *stvaratelji i vlasnici kulturnih praksi*. Posebno je zanimljivo što je u globalnom trendu antropologizacije baštine ovaj moment kulturne nematerijalnosti u stvari etnologijski, on je u odlučnoj etapi finalizacije koncepta isključio iz japanske retorike na njemačkim polazištima romantičarskog kulta s početka 20. stoljeća (Nishimura 1995:177-179).

Stoga naslovni “nematerijalni problem” vidim kao šansu rehabilitacije nacionalne etnologije. U našoj akademskoj tradiciji to bi se zbivalo radi koristi domaćih stvaratelja kulture. I pored vernakularnih nemira i disonancija, baština je kao koncept i inventar sve više stvar autoselekcije lokalne zajednice. Uostalom, nisu li mnogi živahni stvaratelji bili nemirna duha? U tim novim pojmovnim kovačnicama kulture, s takvim osvježnim kategorijama vrijednosti, nadajmo se da će novi naručitelj s intelektualnog tržišta rada savjesno podmirivati iskrsele potrebe za usredotočenim poznavateljima i istreniranim istraživačima folkloru novog doba. To će prije svega ovisiti o relevantnosti njihova djela, kako to pokazuje i ovaj članak.

DRAGANA LUCIJA RATKOVIĆ

Muze d.o.o. za savjetovanje i upravljanje projektima
u kulturi i turizmu; Ekomuzej batana, Rovinj

U tekstu “Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti” autorica Lidija Nikočević donosi zanimljiva promišljanja o nematerijalnoj baštini polazeći od svojih iskustava i izazova koje je susretala u procesu primjene Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine u Hrvatskoj.¹ Tom je procesu kao vrsna muzeološka i znanstvenica iz područja etnologije i kulturne antropologije i sama bila (i ostala!) dionikom, kako kroz svoj rad u okviru vođenja Etnografskog muzeja Istre u Pazinu,

¹ Opća skupština Organizacije Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO) usvojila je Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine na svojoj 32. sjednici 17. listopada 2003. u Parizu, a hrvatski je sabor izglasao Zakon o potvrđivanju Konvencije 20. svibnja 2005. (izvor: <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00009-HR-PDF.pdf>).

tako i kao jedna od osnivačica Centra za nematerijalnu kulturu Istre u Pićnu te članica Povjerenstva za nematerijalnu kulturnu baštinu Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

Primjena spomenute Konvencije u našoj zemlji kulminirala je po brojnosti senzacionalnim upisom jedanaest nematerijalnih baštinskih fenomena na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva,² među kojima je i nematerijalna baština zvončara s područja Kastavštine. Upravo je oko tog fenomena autorica sve dublje ulazila u vrlo složena pitanja održivosti njihova očuvanja. Na vrlo zanimljiv način povezala ih je s različitim konotacijama uporabe termina nematerijalna baština i nematerijalna kultura. Ovaj prvi zadan je već samom Konvencijom, ali i uvriježen u postojećoj hrvatskoj baštinskoj teoriji i praksi. Ponikao je iz tradicionalnog koncepta zaštite (*“protection”*) u prvom redu materijalne kulturne baštine. Zaštita podrazumijeva cijeli mehanizam upravljanja *“odozgo”* (*“top-down”*) koji, kako je autorica jasno navela, počiva na poziciji moći onih koji odlučuju što baština uopće jest. S druge strane, uporabom termina *“nematerijalna kultura”* osvještavaju se procesnost i re-kreacija koje kultura kao takva u sebi podrazumijeva. Procesnost i re-kreacija temeljne su pak odlike očuvanja nematerijalnih kulturnih fenomena (*“safeguarding”*) po principu *“odozdo”* (*“bottom-up”* ili *“grassroot”*), jer su sami nositelji tog načina upravljanja ujedno i nositelji i prenositelji nematerijalne kulture.

Motivirana i potaknuta problematizacijom te ključne distinkcije koja se odražava kroz uporabu termina *“nematerijalna baština”*, odnosno *“kultura”*, u ovom ću se osvrtu usmjeriti na predstavljanje modela ekomuzeja kao *par excellence* *“bottom up”* modela upravljanja na primjeru prvog takvog muzeja u Hrvatskoj – Ekomuzeja batana u Rovinju. Alat za evaluaciju ekomuzeoloških projekata, poznat kao *“21 princip”*, donesen je na kraju osvrta kao poticaj razvoja ekomuzeja kao *“bottom up”* modela upravljanja materijalnim i nematerijalnim fenomenima kulture i baštine u lokalnim zajednicama diljem Hrvatske.

² “Od preko stotinu nematerijalnih kulturnih dobara upisanih u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, Hrvatska ima jedanaest dobara upisanih na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva i jedno nematerijalno dobro na UNESCO-ovu Listu ugrožene nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita. Ovaj izuzetan uspjeh potvrda je višegodišnjeg predanog rada Ministarstva kulture, njegovih stručnih službi kao i stručnjaka iz područja etnologije i kulturne antropologije. Proces upisa tekao je u sklopu nekoliko sastanaka u UNESCO-u.” (izvor: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5534>).

Upravljanje “odozgo” i upravljanje “odozdo”

Nikočević je na primjeru nematerijalne baštine zvončara s područja Kastavštine na izravan i vjerodostojan način, “iz prve ruke”, pokazala što se događa kada se nematerijalnom baštinom upravlja isključivo na *top-down* način. I sama će autorica u tekstu reći da su zvončari

bili dijelom njegovog (ministra Bože Biškupića, op. a.) prvog nacрта od šesnaest kulturnih dobara za koje smo, svaki za svoju temu (ili više njih), pripremali vizualni i tekstualni materijal.

Upis fenomena nematerijalne baštine Hrvatske na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu rezultat je tadašnje državne kulturne, odnosno baštinske politike, u kojima je odluke, pa i sam odabir fenomena koji će s nacionalne liste biti predloženi za onu svjetsku, donosio sam ministar, dok je struka kroz rad Povjerenstva za nematerijalnu kulturnu baštinu Ministarstva kulture Republike Hrvatske bila uključena u pripremu i razradu dokumentacije. Iako se ne može poreći i ne smije umanjiti značaj brzog reagiranja ministra Biškupića na UNESCO-ove poticaje u vezi s nematerijalnom baštinom, mora se isto tako priznati da je upravo takav hijerarhijski pristup valorizaciji i vrednovanju nematerijalnih fenomena polučio kratkoročne rezultate i brojne nesporazume kod samih nositelja i prenositelja fenomena nematerijalne kulture, a o čemu svjedoči primjer zvončara s područja Kastavštine. Naime, iz cijelog opisanog tijeka događanja, sasvim je jasan nedostatak šire svijesti da pojavljivanje na UNESCO-ovoj Reprezentativnoj listi nikako nije konačan i sam po sebi cilj, već bi trebalo imati ulogu motivatora i poticaja za stvaranje temelja dugoročnog i održivog očuvanja fenomena nematerijalne kulture u njihovim lokalnim zajednicama, a u kojemu dugoročno trebaju sudjelovati svi ključni dionici tog suptilnog procesa. Tako je na ovom primjeru raskrinkana zabluda da se nematerijalnom kulturom može baviti na “birokratski način” zaštite, bez njegovanja participativnog, inkluzivnog i demokratskog procesa očuvanja (“*safeguarding*”) koji se odvija u uskoj i harmoničnoj suradnji svih dionika, među kojima ključno mjesto imaju lokalne zajednice i pojedinci koji su njezini nositelji i prenositelji.

Za razliku od tradicionalnog pristupa zaštite kulturne baštine, pristup očuvanja zahtijeva ciljano i vizionarsko stvaranje uvjeta za holističko upravljanje kompleksnim fenomenima materijalne i nematerijalne kulture i baštine, uz sagledavanje njihove konstitutivne razvojne uloge u procesu održivog razvoja sredina u kojima se nalaze. Jedino se tako mogu razvijati ključni potencijali koje kulturni i baštinski fenomeni imaju za razvoj društava i zajednica u današnjem vremenu. Zbog povezanosti fenomena

nematerijalne kulture s ljudima kao njihovim nositeljima i prenositeljima, baštinski sektor je, htijući to ili ne, izašao iz strogo utvrđenih okvira struka, stručnjaka i profesionalaca u područje "običnih ljudi", njezinih primarnih dionika. Time se dogodio ogroman preokret paradigme očuvanja baštine kakvom je ona do sada bila shvaćena u institucionalnim okvirima zapadnoga svijeta. "First voice", odnosno prvi glas nositelja nematerijalne kulture, postaje nit vodilja kojom se pokrenuo proces sve veće demokratizacije baštinskog sektora.

Intangible heritage is by definition people-oriented rather than object – centered.
(ICOM Curricula Guidelines)

To je značilo da se u središtu procesa očuvanja nematerijalnih kulturnih fenomena nalaze njihovi nositelji i prenositelji, konkretni i živi ljudi "sada i ovdje". Oni su glavni dionici očuvanja nematerijalnih kulturnih fenomena, a Konvencija ih identificira kao pojedince, grupe i zajednice. Sekundarni dionici tog procesa su znanstveni instituti, eksperti i cijeli dijapazon ljudi koji imaju ulogu medijatora i facilitatora koji asistiraju u procesu očuvanja. I konačno, tu su tercijarni dionici, vladina i međunarodna tijela, zadatak kojih je osigurati povoljne mehanizme za podržavanje i omogućavanje procesa očuvanja (Galla 2010:8). Očuvanje fenomena nematerijalne kulture stoga se može opisati kao kontinuiran organski i suradnički proces svih triju grupa dionika, koji iznad svega poštuje primat nositelja i prenositelja nematerijalnih kulturnih fenomena (Galla 2010:8). Pri tome je važno ne upasti u zamku segmentacije kulture i baštine, već razvijati svijest o potrebi integralnog pristupa očuvanju kulturnih i baštinskih resursa, bilo da se radi o materijalnim (pokretnim ili nepokretnim) ili nematerijalnim fenomenima (Galla 2010:9). Upravo povećana potreba za očuvanjem lokalnih kulturnih identiteta u suvremenom svijetu kojega odlikuje, između ostalog, kulturna globalizacija i unifikacija, potiče sve veće širenje holističkog, integrativnog načina upravljanja baštinom i kulturom "odozdo". Taj je proces utjelovljen pojavom ekomuzeja, odnosno razvojem ekomuzeologije ili nove muzeologije od kraja 60-ih godina prošlog stoljeća pa sve do danas.

Ekomuzeji – modeli upravljanja baštinom i kulturom za održivi razvoj

Ekomuzeji predstavljaju vizionarsku razvojnu koncepciju očuvanja, interpretiranja i prezentiranja kulture i baštine koja ne podliježe dogmama, već je u svojoj suštini opredijeljena za raznorodnost. Tome u prilog ide

činjenica da ne postoji opće prihvaćen model, pa niti neka jedinstvena definicija ekomuzeja. U svakom slučaju, nasljeđe ekomuzeja predali su nam utemeljitelji i pioniri tog vizionarskog koncepta G. H. Rivière i H. de Varine, ali i posljednjih četrdesetak godina kreativno razvijali brojni vrsni muzeolozi i lokalne zajednice diljem planeta. Izrasla iz hrabrog suočavanja s izazovima suvremenog života, vizija ekomuzeja svaki se put iznova aktualizirala sa zaoštavanjem posljedica globalizacije, onečišćenja okoliša i uništavanja prirodnih resursa, klimatskim promjenama, ekonomskim krizama, migracijama, te etničkim napetostima i ratnim sukobima. Istodobno, postajala je sve jača s rastom svijesti o važnosti uloge kulture i baštine u održivom razvoju (Galla 2009), te sve većem razumijevanju važnosti neodvojive povezanosti čovjeka i njegova okoliša.

Odgovor na pitanje zašto se taj model upravljanja lokalnom kulturom i baštinom tek relativno nedavno pojavio u Hrvatskoj možda leži u promišljanju Tomislava Šole: "... kako muzeji najčešće tek odslikavaju stanje društva, vrijeme za njihovu izravnu akciju (izvan tradicionalnog modela) u nas tek ima stići..." (Šola 1989). Taj hrvatski muzeolog, lučonoša teorijske ekomuzeologije u Hrvatskoj i učenik G. H. Rivièrea "iz prve ruke", vjerojatno tada nije mislio da će za uspostavu prvog ekomuzeja u Hrvatskoj trebati čekati i više od jednog desetljeća – do pojave Ekomuzeja batana u Rovinju.

Ekomuzej batana, Rovinj-Ruveigno-Rovigno³

Objedinjeni u interdisciplinarni tim s preko osamdeset stručnjaka i dionika: brodotesara, kalafata i ribara s obitelji, lokalnih istraživača i povjesničara, glazbenika i pjevača, kuhara, maketara, vlasnika batana, donatora, dizajnera, fotografa, snimatelja, muzeologa, povjesničara, lingvista, volontera i entuzijasta, uz moj stručni doprinos u području kulturnog menadžmenta i interpretacije, te uz koordinaciju *spiritus movensa* cijelog projekta, rovinjskog povjesničara Marina Budicina, stvorili smo "kritičnu masu" za realizaciju nukleusa budućeg ekomuzeja. Nakon nepune dvije godine intenzivnog rada, interpretacijsko i dokumentacijsko središte nazvano jednostavno "Kuća o batani/Casa della batana", otvoreno je u jesen 2004. godine uz snažnu potporu lokalne uprave i samouprave. U inauguracijskom govoru, rovinjski gradonačelnik Giovanni Sponza sa svojim

³ Ovaj dio teksta većim je dijelom preuzet iz: Ratković, Dragana Lucija (2012): "Batana Ecomuseum, Rovinj-Rovigno. Croatian ecomuseology "at the backdoor" u: *Proceedings of the 1st International Conference on Ecomuseums, Community Museums and Living Communities*, Seixal, Green Lines Institute for Sustainable Development, 305-315.

je sugrađanima podijelio predosjećaj da je stalna izložba tek prvi korak jednog procesa koji će biti od iznimnog značaja za Rovinj i njegove stanovnike u budućnosti. Za mene osobno bio je to znak da je posao kojemu sam se istinski profesionalno, ali i ljudski posvetila, zaista uhvatio korijene, i da je, prvi put u mojoj profesionalnoj karijeri, "ownership", odnosno su-vlasništvo jednog baštinskog projekta bilo istinski podijeljeno između svih njegovih ključnih dionika. Bio je to trenutak rođenja prvog ekomuzeja u Hrvatskoj.

Konceptija stalne izložbe interpretacijskog centra "Kuća o batani/Casa della batana" u cijelosti je počivala na svjedočanstvima živih prenositelja tradicija i njihovih osobnih emocija vezanih uz batanu, a brodica je bila glavna spona i nit vodilja interpretacije i prezentacije identiteta Rovinja. Ekomuzej je ubrzo oko svog *oikosa*⁴ na širem teritoriju grada i njegova akvatorija razvijao brojne "antene", revitalizirao baštinske točke i poticao aktivnosti koje su se prvenstveno temeljile na re-kreaciji nematerijalne kulture. U svakom muzejskom projektu koji prihvati model i viziju ekomuzeja kao smjer svojega djelovanja, nematerijalna kultura njegovih ljudi postaje važan dio njegove ukupne misije (Boylan 2006). Iako smo se u stalnom postavu kreativno domišljali prezentaciji nematerijalnih aspekata kulture koja se razvila oko batane, stvarna njihova re-kreacija morala se događati "sada i ovdje", u stvarnom kontekstu života grada i njegovih stanovnika. Tako su sastavnim dijelovima Ekomuzeja batana postali "Spacio Matika", "Mali škver" lokalnog naziva *Pêicio squèro* i "Rovinjska regata tradicionalnih barki i brodica s oglavnim i latinskim jedrom" u kojim se ostvaruje očuvanje lokalnog istriotskog govora, pjevanja bitinada te vještina i znanja izgradnje batane, triju fenomena upisanih na Listu nematerijalne baštine Republike Hrvatske.

Tako je već u prve dvije godine od otvaranja interpretacijskog centra, Ekomuzej batana nošen entuzijazmom i motivacijom tridesetak svojih aktivnih članova, zavidno razgranao svoje djelovanje. Od 2006. registriran je kao nevladina udruga, koja broji više od sto članova, i u tom pravnom okviru djeluje i danas.

I za kraj, kao poticaj razvoju lokalno vođenih projekata koji uključuju očuvanje fenomena nematerijalne kulture, kao što je to slučaj i sa zvončarima s područja Kastavštine, donosim preporuku Petera Davisa, čuvenog britanskog stručnjaka za područje ekomuzeja (Davis 2011:285). Radi se o izvjesnom alatu, principima koji za sve oblike upravljanja baštinom i kulturom na lokalnoj razini po principu "odozdo" mogu biti od velike koristi kao orijentiri i indikatori. Nazvani su "21 princip" (Corsane 2007) ili MA-CDAB metoda (Borelli 2008) prema inicijalima autora koji su je razvili.

⁴ *Oikos* grč. kuća, prostor za život, habitat korijen je prefiksa eko u riječi ekomuzej.

Prema njima, ekomuzej, ali i svaki drugi projekt upravljanja baštinom i kulturom “odozdo”, će:

1. biti nadziran od strane lokalne zajednice;
2. osigurati javno sudjelovanje svih dionika i interesnih skupina u svim fazama procesa i aktivnosti donošenja odluka na demokratski način;
3. stimulirati zajedničko vlasništvo (*ownership*) i upravljanje uz sudjelovanje lokalne zajednice, akademskih savjetnika, lokalnih poduzetnika, lokalnih vlasti i struktura državne vlasti;
4. staviti više naglasak na proces upravljanja baštinom, nego na proizvode baštine koji se konzumiraju;
5. poticati i ohrabrivati suradnju lokalnih obrtnika, umjetnika, pisaca, glumaca i glazbenika;
6. uključiti dostatnu volontersku aktivnost lokalnih dionika;
7. fokus na lokalni identitet i “*sense of place*”;
8. zaokružiti “geografski” teritorij koji se može odrediti različitim zajedničkim karakteristikama;
9. pokrivati podjednako prostorne i vremenske aspekte, gdje se u odnosu na vremenske aspekte radije promatra promjena i kontinuitet u vremenu nego pokušavanje zamrzavanja pojava u vremenu;
10. forma “fragmentiranog muzeja” koji se sastoji od mreže koja ima središte i “antene” različitih građevina i prostora;
11. promovirati zaštitu, konzervaciju i očuvanje baštinskih resursa *in situ*;
12. podjednaku pažnju dati pokretnoj i nepokretnoj materijalnoj kulturi i nematerijalnim baštinskim resursima;
13. stimulirati održivi razvoj i mudru uporabu resursa;
14. dozvoliti promjenu i razvoj za bolju budućnost;
15. ohrabrivati tekuće programe dokumentiranja nekadašnjeg i sadašnjeg života i interakcija ljudi sa svim faktorima okoliša (uključujući fizičke, ekonomske, socijalne, kulturne i političke);
16. promovirati istraživanje na različitim razinama – od istraživanja i razumijevanja lokalnih specijalista do istraživanja akademika;
17. promovirati multidisciplinarnu i interdisciplinarnu pristupe istraživanjima;
18. poticati i ohrabrivati holistički pristup interpretaciji odnosa kulture i prirode;
19. pokušati ilustrirati veze i poveznice između tehnologije i pojedinca, prirode i kulture i prošlosti i sadašnjosti;
20. osigurati povezivanje baštine i odgovornog turizma;
21. koristiti lokalnim zajednicama, primjerice poticati osjećaj ponosa, regeneraciju ili /i generiranje ekonomske dobiti.

AMY MOUNTCASTLE
State University of New York

Puno možemo naučiti iz iskustva s upisom istarskih zvončara na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine. Od ljubomore, posesivnosti i polaganja prava na intelektualno vlasništvo među zajednicama zvončara, do pretjerane kontrole i upravljanja zvončarstvom, sve to odražava da je stvaranje Reprezentativne liste UNESCO-a u najboljem slučaju dvosjekli mač. Lidija Nikočević preispituje semantičku uputnost spajanja izraza “baština” i “nematerijalna kultura” te sugerira da bi se uklanjanjem “baštine” fokus s kulturne fiksiranosti i nepromjenjivosti preusmjerio na procese. Međutim, s obzirom na čvrstoću UNESCO-ovog okvira baštine nije pretjerano uvjerena u učinkovitost takvog poteza pa ostaje pitanje može li se okvir baštine zanemariti i “isključiti”. Pretpostavljam da bi njezin odgovor na ovo pitanje bio negativan.

Brojne su kritike i zabrinutost velikog broja antropologa, folklorista, ravnatelja i kustosa muzeja i drugih koji se bave “kulturnim” u vezi s UNESCO-ovim programom (Brown 2005; Kirshenblatt-Gimblett 2004, 1995.; Silverman i Ruggles 2007). Međutim, čini se da je prilično rašireno mišljenje da je bolje preuzeti inicijativu, nego ne raditi ništa te da će UNESCO-ov program možda imati više pozitivnih, nego negativnih strana (npr. Nas 2002). I sama sam iznijela takvo mišljenje (Mountcastle 2010), napominjući da je UNESCO-ova inicijativa dobrodošla kao važan korak u prepoznavanju različitosti i kao važan aspekt nasljeđa čovječanstva. Ipak, čitajući o iskustvima koja prenosi kolegica Nikočević, pitam se jesmo li previše blagonakloni u evaluaciji programa “Zaštite nematerijalne kulturne baštine”. Možda posljedice ove inicijative ipak znatno više naginju ka negativnom.

Moja zabrinutost u vezi okvira nematerijalne kulturne baštine leži u činjenici da je on usko, možda i neraskidivo, povezan s moći države. Iako se u procesu nominacija u sustav pokušalo ugraditi konzultacije s nositeljima kulture, u konačnici, kako se ističe i u primjeru koji je opisala kolegica Nikočević, država je i dalje uvelike uključena, pa čak postaje i nestrpljiva čekajući preporuke odbora. Stoga je s praktične strane prepoznavanje nematerijalne kulturne baštine i dalje pogrešno, “top-down”, kako navodi Nikočević. Iako je namjera inicijative da se prepoznaju, podrže i istaknu lokalne kulturne forme i tradicije, čini se da pritom nacionalni ponos i natjecanje imaju veliki utjecaj. Ta iskustva s terena koje opisuje Nikočević potvrđuju moju najveću zabrinutost u vezi inicijative očuvanja nematerijalne kulturne baštine: da ona postaje instrument države.

Ove inicijative često predstavljaju rizik za autohtone skupine i manjine. Na primjer, razmatrala sam slučaj Kine i uvrštenje na Reprezentativnu listu kulturnih tradicija etničkih manjina kao što su Ujguri i Tibetanci te očiti cinizam i licemjerje “očuvanja” komadića kulture, uz istovremeno svjesno i ustrajno vođenje politike koja rezultira smrću kulture (Mountcastle 2010). Smatram strukturno problematičnim državama dati ovlasti za očuvanje ugroženih kultura jer je prema definiciji osnovna uloga države, bez obzira na multikulturalnost, homogenizirajuća (Scott 1999), a poticanje kulturne različitosti može se smatrati njenom antitezom.

Iako je politički kontekst Hrvatske i Kine prilično različit, postoji jedna zajednička točka – obje su zemlje uključene u politike kulturnog identiteta izgradnje nacije. Sve države rade na izgradnji nacije, ali nove države kao što je Hrvatska i države s upitnom političkom legitimnošću kao što je Kina imaju u tom smislu naročito snažne potrebe. Postoji puno strategija za državne intervencije u kulturi, od onih najgorih poput kulturnog genocida, preko onih bezopasnih pa čak i naizgled optimističnih, poput “gospodarskog razvoja”, pa do onih o kojima ovdje govorimo – načina očuvanja kulturne baštine. Baština, kako navodi Nikočević, nije neutralan izraz, već je opterećena mnogim značenjima. Prema Kirschenblatt-Gimblett to je “transvaluacija zastarjelog, pogrešnog, staromodnog, mrtvog i nepostojećeg (1995:369)”. U Kini većinska etnička zajednica Han manjinske kulture poput tibetanske smatra nazadnima. Istovremeno, dijelovi te kulture prikladni su za komodifikaciju za potrebe turizma. Postoji li bolji mehanizam od UNESCO-ovog okvira baštine za isticanje i zastarijevanja i komodifikacije? U konačnici, pojam “baštine” “proizvodi nešto novo u sadašnjosti što ima utočište u prošlosti” (Kirshenblatt-Gimblett 1995:370): “novo” u ovom slučaju je moderna država bez nezgodnih, neposlušnih autohtonih i manjinskih skupina koje neprestano postavljaju dosadne političke zahtjeve.

Dakle, s teorijskog gledišta, usmjerenost na baštinu promiče antitezu navedenih ciljeva inicijative za očuvanje, odnosno podupiranje živućih kultura. Kada se postojeća kulturna praksa, kao u slučaju zvončara, doda na popis nematerijalne kulturne baštine, transformira se ili preoblikuje u svoju mimezu. Praksa i izvođači više se ne uzimaju zdravo za gotovo te počinju proizvoditi kulturu na način koji je svjestan sebe i drugih.

Kolegica Nikočević opisuje fijasko do kojeg je došlo nakon što su mediji pogrešno shvatili i interpretirali koga se imenuje te pogrešno prenijeli da se radi o “zaštićenoj hrvatskoj nematerijalnoj kulturnoj baštini”. Za ljude na terenu, uključujući zvončare, UNESCO-ova inicijativa je “izgubljena u prijevodu”. Čini se da nitko u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske nije bio u stanju ponuditi pojašnjenje ili objasniti medijima o čemu se toč-

no radi. Upitna je bila razina zanimanja i sudjelovanja viših predstavnika vlasti, jer se opisuje kako je tadašnji ministar kulture (2010.) posjetio to područje kako bi zvončarima uručio uokvirene kopije njihovog službenog uvrštenja na Reprezentativnu listu, a zatim domaćine ostavio u čudu kada je otišao s događanja, a da nije uzeo ni darove koje su mu zvončari dali. U drugim dijelovima priče govori se o tome kako je kontekst zvončarstva, karneval, naizgled obezvrijeđen.

Ipak, ne treba pogrešno interpretirati ovaj manjak zanimanja i angažmana države u vezi određene prakse. Nije zadaća države da prepozna i podrži lokalne prakse i kulturu radi njih samih (navedeni cilj UNESCO-ove konvencije), već da replicira i održi sebe samu, a to je već postignuto kroz proces prepoznavanja baštine. Što lokalni ljudi koji su tu "distinkciju" ostvarili kasnije rade s njom manje je važno od "ulaska na popis" i pokazivanja da je država međunarodni igrač, država među državama.

PETER SIMONIČ

Oddelek za etnologiju in kulturno antropologijo,
Filozofska fakulteta, Ljubljana

Članak *Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti* sveobuhvatna je studija slučaja etnoloških dilema nakon uvođenja UNESCO-ove Konvencije o očuvanju nematerijalne kulturne baštine (2003.). Autorica je vjerno opisala motivacije i reakcije različitih sudionika u procesu očuvanja procesije pod maskama kastavskih *zvončara* u Hrvatskoj.

To je predstavljalo želju države da hrvatsku nematerijalnu baštinu stavi na kartu svijeta, što je osobito važno za novu državu koja se nastoji integrirati u europsku i svjetsku zajednicu. Zvončare je odabrao ministar kulture, vjerojatno prema savjetu svojih stručnih suradnika. Autorica je kritična prema političkim odlukama donesenima u glavnom gradu. Takav politički i nacionalni entuzijazam doveo je do toga da je Hrvatska zemlja s najviše lokaliteta zaštićene nematerijalne baštine u Europi i treća u svijetu. Ovo se dostignuće naravno velikim dijelom temelji na kulturnoj raznolikosti, ali se s druge strane postavlja pitanje motivacije za tako veliki broj upisa (usp. Fikfak 2003).

Ranije postojeće regionalne razlike u praksama vezanima uz karnevale izglađene su nakon što su zvončari potvrđeni kao jedan od dvanaest najvažnijih elemenata hrvatskog registra nematerijalne baštine. Autorica

opisuje sporove oko nošnji, protokola i vlasništva nad maskama zvončara i procesije. Izvođači ili sudionici (muškarci) smatrali su da imaju veću odgovornost prema međunarodnoj zajednici da nastave s tim običajem. Oni na neki način iskoračuju iz svog svijeta i žele iznova izvoditi društvenu praksu koja je registrirana. Ovaj proces zamrznute kulture opisan je kao "folklorizacija" (vidi Stanonik 1990). Stoga je bilo logično da se isključe žene i da se organizacija homogenizira pod striktnim vodstvom i marketingom (branding) te da se uvedu druga ograničenja za tradiciju koja je uvijek bila stvar kreativnosti — i promjene. Karneval je prešao iz marginalnosti "communitasa" (Turner 1967) u samu srž nacionalne kulture. Kreativnost, pa čak i spontani humor izbačeni su iz lokalnih zajednica; umjesto toga dobili su (međunarodno priznanje i sredstva. Lokalna je kultura prešla u ekonomski kapital, koristan za regionalno i nacionalno predstavljanje samih sebe i za turizam. Običaj je postao znakom postmoderne političke ekonomije (usp. Baudrillard 1981).

To je zapravo točno za materijalnu i nematerijalnu baštinu i događa se od samih početaka romantičarskog opisa narodne ili primitivne kulture, a kasnije i s nacionalizacijom kulture (Löfgren 1989). UNESCO-ova deklaracija samo je "logični korak" naprijed, obojan socioekonomskim uvjetima i vrijednostima (komodifikacija, globalizacija itd.). Smatram da je autorica donijela mudru odluku kada nije previše naglasila općeniti doprinos UNESCO-ove deklaracije, već je umjesto toga precizno opisala zbunjujuće odnose moći i pregovore u specifičnom okruženju svog rada. Nije jednostavno postići intelektualni balans (usp. Schumpeter 1994), naročito kada kao etnografi imate posla sa stvarnim ljudima. Nikočević je napisala povijesnu zabilješku o cijelom procesu, a kontekstualizacija je gotovo najviše što je uopće mogla napraviti.

Usporedba s "ljubomornim čuvanjem" lokalne nematerijalne baštine u Vodnjanu po mom mišljenju nije prikladna jer su u igri i etničke, odnosno nacionalne razlike. Skrivanje lokalne baštine vjerojatno je lakše razumjeti ako uzmemo u obzir političku povijest Istre, suvremenu vanjsku politiku Italije i lokalnu povezanost s istom. To nije samo pitanje vlasništva nad kulturom, već i pitanje opstanka etničke ili manjinske skupine.

Htio bih dodati i neke druge aspekte problematične (nematerijalne) baštine is vlastitog iskustva terenskoga rada, u nadi da će to biti od koristi cijenjenoj autorici. Nikočević piše kako je u proteklih petnaest godina nematerijalna kulturna baština počela zamjenjivati "folklor" kao stručni pojam i društvenu činjenicu. Po mome mišljenju, došlo je i do zamjene "tradicije" "baštinom", što je označilo pomak s lokalnog i nacionalnog kulturnog procesa i pripadanja na vlasništvo nad rukotvorinama i praksama. Ova je promjena simptomatična povećanoj komodifikaciji kulture,

osobito u okviru neoliberalne paradigme (usp. Lowenthal 1998; Jezernik 2010).

Osim toga, Konvencija o očuvanju nematerijalne baštine (2003) etnologiji (slovenskoj) nije donijela ništa novoga na razini istraživanja. Smatram kako se može povezati s “epistemološkim zaokretom” Slavka Kremenškega (1985), kojemu je bilo draže proučavati ljude nego rukotvorine. Puno su mu zanimljiviji (kao i slovenskoj etnologiji nakon njega) društveni odnosi, prenošenje vještina i znanja, društvena organizacija i kontekst te “način života”. Novost UNESCO-ove Konvencije je u njezinoj relevantnosti u međunarodnoj politici i obaveznim statusom za sve zemlje potpisnice. Iako je Konvencija ispravila položaj etnologije, discipline koja se bavi njezinim predmetom, Nikočević pokazuje kako etnologija ponovo postaje instrumentalizirana i pokorna kada politika prihvati i reducira novu paradigmu nematerijalne baštine.

Dodatno pojašnjenje, da se nematerijalna baština bavi “živim tradicijama” (CSICH 2003) postaje problematično kada se primijeni na nacionalne komisije. Naime, one su isključivo zainteresirane za izvedbeni i javni aspekt kulture, ostavljajući po strani obiteljsku ili kućnu razinu društva. Znamo da su domaćinstva/obitelji osnovne ili barem primarne jedinice društvenog kontinuiteta i prenošenja. Ne mogu odlučiti je li ovakav pristup registru (nematerijalne) baštine dobar ili loš. U svakom slučaju, nematerijalna baština povezana je s javnom sferom (zajednicom) te se stoga može ili treba zamijeniti kulturom, kako je Nikočević ispravno primijetila.

Na kraju, lokalno znanje, kozmologija i vještine nisu izolirani, primitivni ili egzotični, čak i ako ih Konvencija pokušava takvima prikazati. Ljudi su neprestano u dodiru i razmjeni s drugim ljudima i zajednicama, čitaju knjige, gledaju televiziju. Lokalne tradicije često uopće nisu toliko jedinstvene jer su međusobno u interakciji u okviru puno širih kulturnih i političkih entiteta (Baskar 2005). Time je pretpostavka da zvončari predstavljaju dugotrajnu i nepromijenjenu tradiciju prilično naivna. Upitna je čak i njihova jedinstvenost, jer se varijante krznjenih maski mogu pronaći od Bugarske do Švicarske. Etnolozima, a vjerojatno i onima koji prakticiraju kulturu, to je sigurno poznato. Zbog političke ekonomije zaboravljamo (usp. Gross 2000).

TVRTKO ZEBEC

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Problemima nematerijalnosti kulture, folkloru, tradicijske glazbe, plesa, običaja, igara, vjerovanja, raznih oblika usmene književnosti, umijeća rukotvorstva i tradicijskih znanja te načina otjelovljenja i materijaliziranja, kao i problemima zapisivanja, interpretacije i recepcije istraživanih kulturnih pojava bave se etnolozi i folkloristi od samoga početka svojih disciplina. Početna skupljačka aktivnost i komparativna istraživanja brzo su rezultirala teorijskim promišljanjima, a razvitak pojedinih struka jačao je upravo radi napretka metodoloških postupaka te zahvaljujući kritičkim raspravama na temelju kojih se, sukladno svjetskim trendovima, postupno mijenja i terminologija.

Terminološka pitanja zapravo su problemi unutar struke koje često ni svi zainteresirani nisu spremni slijediti ili im se prilagoditi. U tomu i jest smisao kritičkih promišljanja, pa je i ova diskusija, vjerujem, dobrodošla. Pritom, naravno, treba imati na umu da mnogi pojmovi kojima se u struci služimo imaju i mnogo šire značenje u svakodnevnom životu te da je teško očekivati da bi ih šira javnost mogla uvijek shvatiti upravo onako kako im u stručnom, metateorijskom smislu pridajemo značenje. Još je složenije ako različite struke na različit način tumače iste pojmove.

Kolegica Nikočević u uvodnom je tekstu istaknula problematičnost poimanja *baštine* u etnološko-folklorističkom tumačenju u nas. Spominje mišljenja vodećih kulturnih antropologa koji se bave tim temama propitujući pojave "stvaranja baštine" i pridavanja joj novih vrijednosti i značenja na temelju nekih prethodnih, oblikujući tako simbolički kapital. Regina Bendix (2009:255) služi se pritom engleskim pojmom *heritagization*. Točno je da je isticanje "nematerijalne kulturne baštine" posljednjih godina, zahvaljujući provedbi UNESCO-ove Konvencije za očuvanje nematerijalne kulturne baštine donijelo i niz problematičnih situacija i tumačenja. Međutim, "stvaranje baštine" nije isključivo "pretplaćeno" za osobe s određenim pozicijama moći. Tome je dojmu uistinu umnogome pridonio "top-down" – pristup "odozgo", koji je neminovno uvjetovani smjer provedbe jedne međunarodne pravne konvencije. No, baš kao što sami stvaramo vlastite identitete, pridajemo im prema željama ili potrebama određeno značenje, tako je i s prepoznavanjem i isticanjem baštine. Zato manje ili više "lokalne zajednice", kako se uvriježenom UNESCO-ovom terminologijom naziva nositelje određene tradicije, koliko god heterogene bile, podjednako sudjeluju u stvaranju baštine kao i "moćni pojedinci". Naime, ti procesi nisu novi. Proces "inovacije tradicije" i isticanja jedne i/ili potiskivanja druge, postoje od razdoblja stvaranja nacija i ovisе o političkom

i društvenom kontekstu u određenom trenutku neke zajednice, države ili naroda. Na prvi pogled se čini da se ti procesi odigravaju “odozgo”, s pozicija moći. Međutim, prije samog odabira ili isticanja neke tradicije netko je mora sustavno stvarati i prenositi, ona mora do određene mjere postati uvriježena, uočljiva, upadljiva i donekle javno prepoznata da bi do njezinog odabira na višoj razini uopće došlo. Procesu su, dakle, obostrani i uzajamni. Razine su višestruke i ponekad ih je teško razlučiti i odijeliti pa i procijeniti različite uloge ili udjele sudionika u tim procesima.

Povjesničari umjetnosti bez zadržke se služe pojmom *baština* već više od pola stoljeća, pa se i u rekapitulaciji postojanja Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu ističe velik udio u “istraživanjima i prezentaciji nacionalne umjetničke baštine” (Pelc 2011:9). Upravo se na “tekovinama urbane kulture” i iskustvima povjesničara umjetnosti razvijala klasična konzervatorska djelatnost koja u nas već krajem 1960-ih promišlja o “nematerijalnoj predajnoj baštini” uz isticanje potrebe da se upravo ta baština u povodu uvođenja “etnografskih spomenika u Zakon” stavi u ravnopravan položaj s materijalnom (Gotthardi Pavlovsky 1969:399-400). Izbjegavanje pojmova poput *tradicije* i *folklora*, koji na različitim stranama svijeta imaju drukčija značenja u stručnim tumačenjima, kao i izbjegavanje pokušaja da se isticanjem nematerijalne kulture potvrđuje “autohtonost” i “vrhunska vrijednost” pojedinih kulturnih elemenata i fenomena, jer svi bi oni trebali biti jednako vrijedni i ravnopravni, postupno se razvijaju i mijenjaju i u svom središtu upravo zahvaljujući doprinosu stručnjaka koji su sudjelovali u stvaranju Konvencije te oblikovanju i evoluciji njezinih osnovnih polazišta i terminologije. Stoga je jasno da smo upravo kao stručnjaci dužni promišljati o postavkama i posljedicama provođenja kulturnih politika koje slijede globalne uzore UNESCO-a. Pritom je teško pobjeći od terminoloških zamki jer kad bismo se i složili da je u stručnom smislu bolje izbjegavati pojam baštine za nematerijalnu kulturu, problem odnosa prema brendiranju ili isticanju neke nematerijalne kulture u odnosu na drugu ne bismo riješili, kao što bi se i dalje javljali problemi različitog odnosa prema toj kulturi, ponovo na različitim razinama. Pojam baštine, dakle, nečega što smo naslijedili od prethodnih generacija, ne bi trebao biti sporan zato što se radi o “živoj tradiciji” jer ne implicira da je to što smo naslijedili ujedno i u odumiranju. Istina jest da se time ne može poreći paradoksalnost same paradigme, jer, kao što kaže kolegica Nikočević, ako je nešto živa tradicija, čemu služi potreba za očuvanjem. Međutim, u širem kontekstu politike UNESCO-ovih konvencija u kojima je isticanje remek djela prirodne, ali i materijalne i umjetničke baštine te arhitekture bila dugo godina ponajviše rezervirana za “sjevernu polutku” i zapadni svijet, Konvenciju koja se bavi isticanjem nematerijalne kulture trebalo bi podrobnije gledati u svjetlu kriterija koje je UNESCO postavio u

njezinoj valorizaciji da bi omogućio i tim “drugima”, manje zastupljenima na području svjetske spomeničke baštine, veću vidljivost i zastupljenost. Nažalost, provedba Konvencije sve više pokazuje da i uz najbolja nastojanja i brojne akcije UNESCO-a u kojima se želi “osposobiti” i nerazvijenije, ti procesi iziskuju puno vremena, a rezultati su i dalje minimalni. Ponajviše time mislim na slabu zastupljenost afričkih zemalja kojima je, kako često na UNESCO-ovim skupovima i sami ističu, ova Konvencija otvorila idealan prostor.

Pet je osnovnih kriterija koji određuju elemente žive nematerijalne kulture (UNESCO 2012). Prema prvomu treba pokazati tko su nositelji određene tradicije i na kojem području, koje sve domene nematerijalne kulture obuhvaća, odnosno je li dio praksi, reprezentacije, izražavanja, znanja i umijeća ili s time povezanih instrumenata, objekata i kulturnih prostora; prepoznaju li je zajednice, skupine ili pojedinci kao dio svoga kulturnog nasljeđa te koje funkcije i značenje za njih ima danas; prenosi li se s generacije na generaciju i kreiraju li je zajednice u skladu s okruženjem te u interakciji s prirodom i poviješću; ispunjava li zajednice osjećajem identiteta i kontinuiteta, te je li u skladu s postojećim međunarodnim propisima o ljudskim pravima uvažavajući međusobno poštivanje zajednica i održivi razvoj. Drugim kriterijem trebala bi biti zadovoljena i osigurana vidljivost i briga za prenošenjem, a trebalo bi biti očito i da bi se upisom na UNESCO-ove popise poticao dijalog među zajednicama na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini poštujući kulturnu raznolikost i ljudsku kreativnost. Treći kriterij traži dobro postavljene i osmišljene mjere očuvanja, dosadašnje, postojeće i buduće, u kojima se otpočetak angažirala lokalna zajednica, odnosno nositelji baštine koju se ističe prvo s lokalne na nacionalnu, a zatim i na međunarodnu razinu. Traži se pritom i da bude očit doprinos i podrška države potpisnice Konvencije. Četvrtim kriterijem traži se potvrda sudjelovanja nositelja i lokalnih zajednica, nevladinih organizacija, lokalnih uprava i stručnjaka, ponovo u skladu s uvriježenim praksama zajednice i nositelja. Peti kriterij potvrda je upisanosti elementa u službene registre na nacionalnoj razini uz potrebne dokaze da se ti registri redovito dopunjuju uz suglasnost i sudjelovanje lokalnih zajednica, skupina i nevladinih organizacija. Ovako postavljene kriteriji trebali bi u idealnom slučaju osigurati vidljivost i prepoznatljivost istaknute i odabrane baštine na svim razinama. Svjesni smo, međutim, da je od ideje do provedbe mnogo putova i stranputica te da papir trpi i ono što u realnom životu izgleda utopijski. Sve ovisi o ljudima koji ideje provode u život u kojem se pak rijetko u potpunosti može zadovoljiti univerzalno postavljene standarde. Činjenica jest i da se sukladno iskustvima provedbe Konvencije procjene postavljenih kriterija s vremenom modificiraju, dopunjuju, prilagođuju i u određenom smislu pooštruju, sukladno tomu

formulari za prijavu stalno se mijenjaju tražeći bolju dokumentiranost i potpunije podatke. Stoga je neophodno stalno pratiti razvoj Konvencije, a svojim iskustvima na nacionalnoj i lokalnoj razini doprinosti boljem shvaćanju problema na svim razinama.

Problemi s kojima se susrećemo nakon odabira i upisa određenih kulturnih elemenata, koji tako neminovno bivaju istrgnuti i izolirani iz svoga živog konteksta i okružja, dobro su oslikani na primjeru zvončara s Kastavštine. Svaki primjer "upisane" nematerijalne kulture otkrit će nove probleme i pitanja, specifične i jedinstvene, ovisne o množini utjecaja, lokalne moći i međusobnih odnosa u manjim ili većim skupinama, zajednicama ili među pojedincima, posredovane medijima, upravnim i administrativnim ograničenjima i okvirima. Međutim i iz uvodnog teksta već se vidi da tendencije normiranja, standardizacije i retradicionalizacije nisu isključivo posljedica UNESCO-ove politike odabira kulture koju se ističe, nego tomu pridonose zajednice same, boljom organizacijom, pisanjem statuta i postavljanjem pravila koja su implicitno posljedica oblikovanja organizacija, tako da proces nije isključivo usmjeren "odozgo", nego se istovremeno odigrava i u obrnutom smjeru. Kritičko promišljanje administrativno postavljenih kriterija uvijek je potrebno, samo se ponekad neopravdano isključiva odgovornost prebacuje na provedbu ideja "kako ih postavlja UNESCO". Treba uvijek imati na umu da UNESCO-ove konvencije potpisuju zemlje članice te da svojim nacionalnim i lokalnim politikama na različite načine kreiraju vlastite politike i ostvaruju vlastite nacionalne, regionalne i lokalne interese. Odgovornost se stoga prenosi s viših razina na niže, kao i obrnuto. Budući da uvođenje i provedba ove Konvencije ima mnogo izraženija politička pitanja nego kad se radi o zaštiti materijalnih spomenika, jer živa nematerijalna kultura dio je društvenoga i kulturnog života zajednice (Blake 2009:46), stručnjaci koji sudjeluju u provedbi pa i kreiranju tih politika imaju i dodatnu odgovornost prema struci, društvu i vlastitoj savjesti. Čini se da je *baštinski* kontekst i konstrukciju u značenjskom smislu, kako je postavlja kolegica Nikočević, nemoguće izostaviti, jer ne predstavlja samo terminološki nego i suštinski problem koji će uvijek izazivati pitanja i nedoumice neovisno o tomu kako ga u struci ili u javnosti zvali.

OSVRT NA KOMENTARE

LIDIJA NIKOČEVIĆ

Bez obzira na u ovim prostorima evidentan manjak etnoloških tekstova o rezultatima primjene UNESCO-ovih mehanizama njegovanja i skrbi o nematerijalnim kulturnim dobrima, očito ne nedostaje razrađenih promišljanja na više razina o takvim i sličnim interverenancijama u "žive tradicije". Jadran Kale, a napose Ljiljana Gavrilović problematiziraju i položaj etnologa u praksi vrednovanja i njegovanja nematerijalne kulturne baštine s pravom ga karakterizirajući šizofrenim (Gavrilović) s obzirom na različitost često suprotstavljenih ili barem sasvim neusklađenih pozicija.

U mom slučaju, jednu od takvih pozicija podrazumijeva i tema kulturnog turizma koju ističe Daniela Angelina Jelinčić. Upravo on nerijetko podcrtava probleme kojima sam se bavila u uvodnom tekstu. Kulturne prakse uprizorene za turiste često se u nekim segmentima prenatlažavaju u nastojanju da postanu atraktivnije ili pak razumljivije. Štoviše, u nekim zajednicama dolazi do toga da se jedna vrsta "baštine" prikazuje turistima, a unutar svoje grupe prakticiraju neki drugi tradicionalni oblici.

No, dotičući se teme zajednice i ideala uključenosti zajednice u prepoznavanje i njegovanje nematerijalnih kulturnih dobara, treba naglasiti da problemi postaju složeniji ima li se na umu da zajednica često nije ujednačena u svojim stavovima, te da ima različite glasove. Onaj tko govori u ime cijele zajednice nerijetko to čini u svoje ime ili u ime manje grupe unutar zajednice, čiji se glas stjecajem okolnosti izrazitije čuje (Nikočević 2007).

Premda Daniela Angelina Jelinčić smatra da lokalne zajednice često imaju potrebu za razvojem nematerijalnih kulturnih dobara (što može na temu kulturnog turizma, smatra ona, stvarati zajedničke ciljeve s javnom politikom), ponekad se događa upravo suprotno: u vrijeme brzih i korjenitih sveprisutnih promjena, pojedini segmenti baštine postaju utočišta, nepromjenjiva u svojoj statičnosti. Tako u pojedinim istarskih selima i mjestima oni koji su aktivni u folklornim društvima ili manje formalnim grupama unutar čijih se druženja njeguje pjesma, ples i pjevanje u nekim slučajevima ne žele nikakve promjene u tim praksama. Oblaćeci nošnju i pjevajući iste pjesme kao i njihovi roditelji i djedovi osjećaju se barem tada sigurno, prihvaćeno i na trenutak zaštićeno od stalno novih izazova i promjena. U tom kontekstu (ali također i u drugačijim kontekstima) nositelji nematerijalnih kulturnih dobara nisu uvijek zadovoljni preseljenjem s margina "*communitasa*" (kako to navodi Peter Simonič, oslanjajući se na

Turnera) u središte i srž nacionalne kulture, doživljavajući svoju kulturnu praksu kao nešto intimno. Kako Simonič navodi, lokalna se kultura nerijetko prevodi u ekonomski kapital, koristan za regionalnu i državnu reprezentaciju i industriju turizma. Napose kada je riječ o "živim tradicijama" u tim se sferama naglašava izvedbeni, javni aspekt tih kulturnih dobara, a ne privatno i intimno značenje tih praksi. Upravo citat koji se čuje kod zvončara: "*Pust je za siromaha i pijanca*", govori o stavu da bi i ta praksa trebala ostati na svojevrsnoj margini, što očito (više) nije slučaj.

Očekivano, kao što naglašava Tvrtko Zebec, svaki primjer kulturnog dobra iz domene nematerijalne kulture koji je uvršten na nacionalnu ili UNESCO-ovu listu zrcali drugačije i specifične odnose unutar zajednice i odnos zajednice spram tog kulturnog elementa, a tako i širih društvenih danosti. Sasvim sigurno, a to zaključuje i D. A. Jelinčić, nužan je individualan pristup svakom kulturnom dobru. Štoviše, iznijansiranoš tog pristupa treba biti jedna od ključnih kvaliteta rada na nematerijalnoj kulturi, bilo da se on odvija pri ministarstvu kulture, muzeju ili odsjeku pri sveučilištu.

Već i sama Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine naglašava važnost zajednica te u članku 15. donosi:

U okviru svojih aktivnosti zaštite nematerijalne kulturne baštine svaka država stranka nastoji osigurati najšire moguće sudjelovanje zajednica, skupina i, u nekim slučajevima, pojedinaca koji stvaraju, održavaju i prenose tu baštinu te ih aktivno uključuje u svoje postupke.¹

Richard Kurin, koji interpretira tu Konvenciju, vidi zajednicu također i kao alternativan centar moći nasuprot državi, osobito u postmodernoj eri slabljenja nacionalnih principa i jačanja transnacionalnih veza i poveznica (Kurin 2007:15). Doroty Noyes, međutim, opisuje kako ovaj entuzijazam za lokalnu zajednicu ne mora sadržavati i razumijevanje za njenu stvarnu dinamiku. Slično kao i kod zvončara, ostvarivanje tradicije kao baštine kojom upravlja zajednica dovelo je u pitanje jednu od najvažnijih praksi lokalne tradicije, a to je kolektivno pogađanje i rješavanje konflikata unutar te zajednice (Noyes 2006:28). Gledanje na zajednice izvana, smatra ona, često je idealizirano i sadrži svojevrsni urbani romantizam, pa se one nerijetko zamišljaju kao solidarne i ekonomski nezainteresirane, pri čemu se zanemaruju unutarnji odnosi i omjeri snaga. Upravo su male i guste zajednice (osobito one siromašne) često mjesta bespoštednog nadmetanja za resurse, u što se svakako ubraja i folklor, odnosno, nematerijalna kultura/

¹ Detaljnija analiza te Konvencije nalazi se u tekstu "Nematerijalni aspekti kulturne baštine i njihovo mjesto u muzejima: pogled etnologa". *Informatica museologica* 34 (2003), 3-4; 61-69.

baština, a njeno izvođenje je način na koji se njeguje i održava društvena nadmoć (Noyes 2006:32). Također uočava da “narcizam malih razlika”, ma kako one minorne bile, među grupama/folklornim praksama igra važnu ulogu u održavanju unutarnjih granica. Kao primjer joj služi *le Patum* iz katalonskog grada Berge uvršten na UNESCO-ovu listu Remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva 2005. godine. Promatrajući djelovanje lokalne kulturne birokracije u postupku tog uvrštenja, zapazila je da se u procesu identifikacije nositelja (vlasnika) tradicije i određivanja reprezentativnih tijela nameću oni protagonisti koji su najvještiji u globalnim pitanjima od značaja, a koji su upravo najmanje “autentični”. Globalni procjenitelji izvana malo znaju o lokalnim realnostima pa će upravo ti nositelji na dobrim pozicijama polagati pravo na tradiciju, što sve vodi prema intervenciji, komercijalizaciji, korupciji i kontroli. Intervenciji stoga što se sada s tom tradicijom nešto mora otpočeti da bi se pokazala neka aktivnost i skrb – ne može se jednostavno nastaviti njeno odvijanje bez “upravljanja” (a to je i uvjet za uvrštenje na UNESCO-ovu listu). Razvija se birokratski mehanizam koji kroz komercijalizaciju kulturnog dobra treba hraniti sam sebe, a unutar tog procesa lako se mogu razviti individualni interesi te koncentracija moći (Noyes 2006:35-36).

Kao i putem običaja nošenja zvona i u Bergi se pomoću kolektivnog izvođenja *Patuma* nastoji ostvariti zajednica. To se postignuće i ostvarenje to više cijeni što se teže postiže. Multivokalnost zajednice i unutarnje tenzije ipak tijekom *Patuma* uzmiču pred krhkim ekvilibrijem, koji se, premda privremen, dovoljno dugo pamti da bi se održao do sljedeće godine. Kako sada ta tradicija pruža priliku za individualno isticanje i napredak, dolazi do segregacije putem koje se određene skupine udaljuju i povlače iz zajednice. Tako će *Patum* u konačnici možda više izgubiti na lokalnom planu no što će dobiti na onom globalnom, te će se pojačati društveni konflikt – što je sve realna prijetnja i za zvončare. Štoviše, oni koji su preuzeli kontrolu nad *Patumom*, opiru se ikakvim promjenama, jer bi one donijele promjenu njihovog položaja. Stoga je današnje odvijanje tog običaja uglavnom fiksno i nepromjenljivo, bez dobrodošlih kreativnih inovacija. Noyes se pri kraju svog teksta dotiče i rigidnosti te neprikladnosti pojma i zakona intelektualnog vlasništva koji se ne može, takav kakav je, prilagoditi i zahvatiti kumulativan i suradnički karakter koji se razvijao u kontaktu ovakvih kulturnih praksi (Noyes 2006:44).

Tvrtko Zebec naglašava da pojam baštine ne bi trebao biti sporan u imenovanju nematerijalne kulture jer se radi o “živoj tradiciji”. Doista, UNESCO-ova konvencija naglašava da se mora raditi o još živim kulturnim praksama. Međutim, jednom prepoznate i uvrštene na baštinske liste, one potom počinju pokazivati karakteristiku normiranosti, pa prema

tome i nepromjenljivosti, kako to i ilustriraju primjeri iz Kastavštine i Katalonije.

Tvrtko Zebec ima pravo kada, kao i Mirela Hrovatin, smatra da tendencije normiranja, standardizacije i retradicionalizacije te konflikti u zajednici koji iz toga proizlaze nisu isključivo posljedica UNESCO-ove politike, već da su one rezultat niza suvremenih čimbenika i organizacionih oblika koji utječu i na kvalitetu živih kulturnih praksi. Stoga i oni, kao i Richard Kurin, možda mogu zaključiti da UNESCO-ov pristup putem Konvencije nije neproblematičan, ali u ovom trenutku ne postoji ništa bolje od toga (Kurin 2007:18).

Kurin u istom tekstu prepoznaje institucije koje su najprikladnije za provođenje Konvencije. Analizirajući vladina tijela i institucije te odsjeka na sveučilištima, navodi dobre i loše strane njihove involviranosti u tom poslu. Treća vrsta organizacije koju on prepoznaje kao prikladnu su muzeji. Usprkos ograničenjima, muzeji su sami po sebi kulturne institucije koje često pokrivaju područja navedena u Konvenciji. Imaju službenu moć, ali ne one vrste koju podrazumijevaju vladine organizacije. Kao i sveučilišta, imaju stručnu kompetenciju u istraživanjima i dokumentiranju. Suraduju sa studentima, a često imaju i visoko motivirane volontere koji mogu preuzeti određene aktivnosti. Muzeji mogu biti iznimno vješti u promociji interesa i poštivanja za određene kulturne tradicije. Dragana Lucija Ratković u svom osvrtu to dobro ilustrira aktivnošću ekomuzeja u Rovinju. Stoga je i Etnografski muzej Istre u Pazinu bio ponukan cjelovitiije osmisliti bavljenje nematerijalnom kulturom i tako je osnovan Centar za nematerijalnu kulturu Istre u Pićnu.² Riječ "baština" nije uključena u ovaj naziv zbog, kako je već objašnjeno u ovom i uvodnom tekstu, prizvuka koji može biti shvaćen da se radi o kulturi koja je ponajviše opstojala u prošlosti, poprilično nepromjenjiva i fiksna i koja je od nekih autoriteta

² Resori Centra su: istraživačka, arhivska i dokumentacijska, savjetodavna i edukacijska te produkcijska djelatnost. Kroz ova se područja rada, jednakim intenzitetom potrebe i važnosti te promatranjem cjelokupnog kulturnog konteksta, njeguju i ostvaruju:

- postojanost živosti tradicija i razvoj kreativnosti
- dokumentiranje, pohranjivanje i analiza postojećeg materijala čiji se sadržaj primarno dotiče prostora Istre, a pohranjen je u zemlji i inozemstvu
- stvaranje i razvijanje novih zbirki dokumenata nematerijalne kulture Istre
- edukativni programi i savjeti za one koji se svojim radom dotiču nematerijalne kulture u Istri
- stručni skupovi, programi i manifestacije
- produkcija i izdavaštvo
- lokalna, regionalna, nacionalna, prekogranična i međunarodna suradnja sa sadržajno bliskim strukturama i pojedincima

<http://www.emi.hr/index.php?grupa=1&stranica=27&jezik=hr> (20.10.2012).

prepoznata kao vrijedna i reprezentativna. U multikulturnoj Istri, u županiji koja ima dva službena jezika, u kraju koji je iskusio moć pet različitih država kroz dvadeseto stoljeće, pitanje prepoznavanja i imenovanja baštine od strane državnih autoriteta može također donijeti prijepore i dvojbe, osobito kada je riječ o *“top-down”* postupku. No ključno je da se Centar želi baviti i onim oblicima kulture koji možda još nisu vrednovani kao baština, a riječ je, primjerice, o novijim glazbenim tradicijama, nematerijalnoj kulturi radništva u brodogradilištu ili vještinama izrade filigrana u turističkim središtima. Kako je mlađa populacija jedna od ciljanih skupina, smatralo se oportunistički naglasiti da je ovdje kultura shvaćena kao proces u kojem i oni mogu svojim kreativnim udjelom sudjelovati. Time Centar postaje platformom za novu komunikaciju s pripadnicima lokalnih zajednica koji njome postižu aktivnu participaciju u prepoznavanju, njegovanju i tumačenju njihovih kulturnih identiteta.

I pored UNESCO-ove dominantne paradigme pristup nematerijalnoj kulturnoj baštini, odnosno, nematerijalnoj kulturi treba tražiti nove načine i metode, osobito s obzirom na specifične društvene situacije kako u zajednicama, tako i u širem društvu.